N. IORGA

ISTORIA ROMÎNILOR
DIN
PENINSULA BALCANICĂ
(Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)

Ediție românească
publicată din îndemnul
și cu cheltuiala
d-lui Matei Gherassy.

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Romănesc"
1919

PREFAȚA

Există o chestiune latină în Peninsula Balcanică, și Occidentul latin nu poate să o uite în momentul cînd, pe socoteala otomanismului murind, susține revendicațiile foarte firești ale elenismului în Europa și chiar și pe bătrînul pămînt al Asiei.

Această chestiune atinge viitorul națiunii pe jumătate latină a Albanesilor și mai ales națiunea de curată proveniență latină, cu un amestec slav mult mai puțin important decît pentru frații săi de la Dunăre, a Romînilor cari locuiesc ținuturile și orașele Macedoniei și mai ales ale Albaniei și cari împoporează cu turmele lor, ca pe vremea Ilirilor și păstorilor italieni ai lui Varro, văile Pindului.

Acești coloni romani, acești emigrați ai Italiei republicane sînt acolo de două mii de ani.

Mai puțin favorisați de soartă decît Albanesii, cari au știut să păstreze totdeauna legături cu lumea latină, mulțămită ambițiilor normande și angevine și intereselor Scaunului pontifical al Romei, acești Romîni, cari poartă încă numele neuitat al strămoșilor, au fost totdeauna despărțiți de frații lor dunăreni prin valul slav al veacului al VI-a și depărtați prin același val de malul Adriaticei și închiși în șesul Tesaliei, care a devenit pentru veacuri Valahia Mare a libertății lor, pe care Imperiul bizantin a respectat-o.

Ciobani, conducători de caravane, agricultori, ei au făcut cu putință formațiunea unui nou Stat așa-zis bulgăresc la Ohrida în veacul al X-a și dădură și elementele etnice trebuitoare celor d'intăiu State sîrbești de pe țerm. Pe urmă, cînd Latinii cuceriră Constantinopolul, ei creară acel Imperiu „vlah”, blac, — *pentru a vorbi ca Villehardouin, Robert de Clary, Henri de Valenciennes și Baudoin d'Avesnes —, pe care un savant austriac, un slavist lipsit de prejudecăți, îl califică în acești termeni: „Este o Impărăție valahă înnainte de toate, care se chiamă bulgărească pentru că frații romîni (întemeietorii săi) izbutiră să se ridice și la situațiunea de suverani ai Bulgarilor. Este deci neadmisibil să vorbești de Impărăția Asanizilor ca de un Stat bulgăresc. Dacă în felul acesta se pierde o bucată de istorie curat slavă, adevărul istoric nu face decît să cîștige. Impărăția era valahă, bulgară și romînească; dinastia, valahă*[1].”

In acelaşi timp, Romînii, cu vecinii lor albanesi, permiteau creația unui despotat al Epirului care nu face decît să înlocuiască în Europa Impărăția grecească izgonită prin biruința cavalerilor Apusului, și

---

[1] *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte: Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden,* în Dările de samă *(Sitzungsberichte)* ale Academiei din Viena, secțiunea de filosofie și istorie, XCV, pp. 18-19: „Es ist ein vorzugsweise wlachisches Reich, das sich bulgarisch nennt, weil es den walachischen Brudern gelang sich auch zu Herrschern von Bulgarien zu erschwingen. Es ist dann doch wohl unstatthaft von dem Reiche der Aseniden als einem bulgarischen zu sprechen. Geht dadurch auch ein Stück rein slavischer Geschichte verloren, so hat damit die geschichtliche Wahrheit nur gewonnen.

Das Reich war wlachisch-bulgarisch-rumänisch, die Dynastie aber wlachisch.“

îndată Teşalia lor ajunse, supt şefi greci, sau înrudiţi cu vechile dinastii din Constantinopol, o provincie autonomă.

Supt Turci această situaţiune privilegiată s'a păstrat. Dar, începînd cu veacul al XVII-lea, aceia dintre Romîni cari au locuit oraşele, făcînd comerţ, găsiră mijlocul de a se îmbogăţi prin relaţiuni necontenite cu ţerile din Apus, unde nu erau expuşi să fie desnaţionalisaţi de naţiuni rivale, şi mai ales de Greci. S'au descoperit raporturile lor cu Veneţia: ceva mai tărziu hrisoave speciale li-au fost acordate în Ardeal şi Ungaria. Cei mai întreprinzători din membrii acestor „companii greceşti" au înnaintat până la Pesta, Viena, Trieste şi mai departe încă.

Ei au fost cei d'intăiu cari au susţinut, chiar înnainte de 1800, acea mişcare de civilisaţie naţională care începuse la Moschopole şi alte locuri din interior. Pe urmă, Romîni din Bucureşti i-au cunoscut, la dînşii acasă sau la Constantinopol, după 1848. In sfîrşit Statul romîn s'a îngrijit de soarta lor, făcînd din acel om esceptional care a fost Apostol Mărgărit delegatul său permanent în Pindul care s'a acoperit de şcoli româneşti. La un moment, în 1892, s'a putut avea chiar un Mitropolit, care n'a făcut, de alminteri, decît să treacă.

Francesi, ca Jean Piétry, abatele Faveyral, şi-au consacrat silinţile ca să popularişeze causa Romînilor din Sud. Ea a decăzut cînd acest sprijin a lipsit. A venit ceasul cînd un concurs preţios poate să scape o naţie de aşa de glorioasă şi depărtată origine. Aceasta ar însemna să păstrăm cîteva sute de mii de oameni inteligenţi şi energici pentru latinitatea francesă şi italiană căreia i se deschide în Răsărit o nouă epocă de influenţă şi hegemonie a doua zi după cea mai grea şi mai nobilă biruinţă.

Aceste pagini, dintre care o mică parte este împrumutată unei dări de samă pe care am publicat-o în „Buletinul Institutului pentru studiul Europei sud-orientale" din București, nu pretinde să dea decît o informațiune sumară care lipsia până acum.

I.

Originea.

Romînii din Pind — odinioară și din Balcani — cari poartă în istorie, ca şi fraţii lor de la Dunăre şi Carpaţi, numele de Vlahi, pe care li l-au dat Bizantinii, ca și Germanii, Slavii şi Maghiarii, şi cari se numesc pe sine, dar numai unii dintre dînşii, Aromîni sau Armîni, formează o parte desfăcută, isolată, în mare parte desnaţionalisată şi împiedecată, prin vicisitudini dureroase, de a forma un Stat osebit, a romanităţii din Orient.

Originea acestei romanităţi suprapuse elementului primitiv tracic şi în parte iliric trebuie să fie căutată într'un lung şir de acte de infiltraţiune şi colonisare care s'au petrecut în al III-lea veac înnainte de Hristos, şi expediţiilor împăratului Traian, care au dat, la începutul secolului al II-lea al erei creştine, teritoriului acum romanisat hotare definitive la Nord și Răsărit, în munţii Daciei și în stepa răsăriteană a Sciţilor.

A fost întăiu lupta armatelor republicei împotriva piraților Iliriei maritime, împotriva supuşilor prădalnici ai regelui Agron şi ai reginei Teuta, apoi ai succesorului lor, Pleuratus. O aşezare de elemente italiene a trebuit să urmeze pe margenea cucerită îm-

potriva barbarilor, cari au fost nimiciţi sau aruncaţi în interior. Mai tîrziu populaţiile ilire şi trace au format basa şi sprijinul regatului, avînd numai faţada grecească, al acelei Macedonii care a îndrăznit să revendice onoarea de a represinta în contra Asiei revanşa elenică. După moartea lui Alexandru-cel-Mare şi sfîrşitul «Imperiului de Orient» al său, o nouă Macedonie separatistă a răsărit, şi Roma a trebuit să-i dispute litoralul balcanic vecin cu acela al Dalmaţiei, ocupat de mai înnainte şi prefăcut din punct de vedere naţional. Şefii iliri, purtînd şi titlul regal pe care toţi principii din aceste regiuni, toţi şefii de clan, toţi usurpatorii fericiţi îl vor împrumuta moştenirii regalităţii macedonene, a cării amintire rămăsese aşa de vie, se întîlnesc în cursul acestei opere istorice, care a dat Romanilor înnainte de epoca împărătească, stăpînirea tuturor regiunilor apusene ale Peninsule Balcanice.

Date precise lipsesc pentru ca să se poată fixa condiţiile în care a avut loc romanisarea ce a a urmat izbînda definitivă a armatelor republicei. Trebuie să se admită totuşi — şi am indicat-o adesea — că, alături de trimiterea pe cale oficială a coloniştilor, de stabilirea soldaţilor cari-şi ispráviseră cariera şi cari contractaseră legături în ţară, a fost şi aportul de populaţie datorit iniţiativei clasei rurale înseşi. Intr'o regiune ca Italia din această vreme, care primia de aiurea, din Sicilia, din Africa, din insulele Mediteranei răsăritene, din Egipt mijloacele sale de hrană şi care prefăcea vechile cîmpii muncite de ţerani liberi în ferme încredinţate lucrului sclavilor sau în parcuri şi grădini de plăcere în jurul vilelor luxoase, rolul acestor ţerani de veche şi zdravănă rasă era cu adevărat sfîrşit. Ei nu puteau nici să se potrivească după noile condiţii de viaţă de la ţară,

nici să găsească locuri în oraşe, pe care apucaseră a le năvăli intruşi străini, venind de aşa de departe cum este Asia semită. Nevroind să decadă, să piară de o ticăloasă moarte înceată, aceşti ţerani trebuiră să emigreze. O parte dintre dînşii se îndreptară către Apus şi dădură Provenţei caracterul său lămurit roman; cealaltă parte, cea mai importantă, luă, prin pasurile Alpilor orientali, drumul care duce la Balcani şi la Pind.

Au fost între dînşii ciobani, şi au fost plugari. Şi unii şi alţii au găsit pe acel nou pămînt vechi locuitori, răzleţi şi de o civilisaţie cu mult inferioară, pe cari erau în măsură să-i poată desnaţionalisa, învăţîndu-i alt graiu, dar fără să schimbe nimic din moravurile şi datinile lor. Este singurul fel în care se poate lămuri dispariţia aşa de răpede a rasei iliro-tracè, aşa de întinsă, aşa de bine înzestrată, care a lăsat numele triburilor sale de la malul Mării Adriatice până în fundul Asiei Mici.

S'a luat obiceiul de a se pomeni — ca să se explice în chip mai simplu, dar mult mai puţin plausibil, acest proces etnic, măsura, mărturisită de singurul text al lui Titu-Liviu — şi acesta nu este fără îndoială cel mai bun dintre martori, — pe care a luat-o Guvernul roman, în al doilea veac înnainte de Hristos, de a face să se radă şepte cetăţi ale Macedoniei revoltate şi să se înlocuiască locuitorii, împrăştiaţi, prin Romani, de această curată rasă italiană. Acesta ar fi izvorul, singurul izvor al romanităţii Pindului. Trebuie fără îndoială să-şi înfăţişeze cineva chestia în chip mai complex, să-i caute soluţia, nu numai în paginile istoricilor, pe cari mişcările de populaţie, fără zgomot şi strălucire, nu-i interesează de loc şi cari n'aveau spaţiu pentru expunerea lor banală, dar şi în cunoştinţa, căpătată

de aiurea şi în alte momente ale istoriei, a acestor încete strămutări mute, ale căror efecte sînt une ori mai mari decît ale cuceririlor celor mai strălucite şi ale celor mai glorioase triumfuri.

Din toate aceste evenimente a ieşit stăpînirea limbii latine vulgare, vorbită de Romani de rasă sau de noii Romani de asimilaţie, mult mai numeroşi chiar decît cei d'intăiu, ai căror ucenici, pe deplin cîştigaţi, erau, de la capul Matapan sau cel puţin de la golful de Lepanto şi de la cel de Arta pănă în văile Carpaţilor la Nord, în locurile unde trăiau populaţii germanice, şi de la Adriatica la Morava şi Vardar.

Năvălirea Slavilor a trebuit să sfărîme unitatea rasei care se formase din acest amestec şi care — de oare ce graiul roman apare în Apus din veacul al VIII-lea şi al IX-lea încă — începea să deie o întorsătură proprie latinei vulgare, adusă de imigraţi, colonişti şi veterani.

In veacul al VI-lea şi al VII-lea a fost deci o sciziune între Romanii de Nord şi cei de Sud, între carî intruşii slavi se intercalaseră, şi nu ca să dispară ca alţi barbari, ci ca să persiste, să se întindă şi să prospereze.

Aceşti Romani din Sud sînt strămoşii Aromînilor de astăzi, al căror istoric, aşa de puţin cunoscut în tăcerea izvoarelor, care nu purtau niciun interes acestor fărîme rătăcite ale unei rase ce fusese mare şi puternică, este vorba să-l înfăţişăm pe scurt aici.

II.

Romînii din Pind înnainte de pomenirea lor în izvoare.

Lovitura slavă, aducînd nimicirea oraşelor latino-elenice care prosperau pe malul Adriaticei şi făcînd să plece Albanesii într'un nou exod către Alpii din interior, de la cari şi-au luat numele, a aruncat pe Romînii din Pind în Tesalia, Acarnania şi Etolia şi poate chiar din această epocă încă în insulele care mărgenesc ţermul ca la Corfù.

A fost un fapt capital pentru soarta ulterioară a acestui element latin. El se găsia de acum înnainte în situaţie inferioară Albanesilor, în parte romanisaţi şi ei, precum arată numărul şi valoarea vechilor cuvinte latine în limba lor actuală, cari, ei, puteau să păstreze legăturile lor cu acel Apus catolic de la care mai mult decît odată li s'a venit în ajutor, împiedecînd absorbirea lor în masa slavă, în vecinătatea greacă. Încastraţi în Tesalia greacă, asupra căreia nu se întinsese niciodată influenţa etnică a cuceritorilor romani, Romînii din Sud au fost, nu numai despărţiţi pentru totdeauna de fraţii de la Dunăre, dar şi împiedecaţi de a întreţinea raporturi cu ţinuturile din care în cea mai mare parte îşi trăgeau obîrşia şi a căror limbă o vorbiau.

Nenorocirea cea mare istorică a lor a fost aceasta.

Şi li-au trebuit silinţi extraordinare ca să găsească un drum către teritorii cărora aveau conştiinţă că trebuie să li aparţină, dacă nu prin atîrnare politică, cel puţin prin caracterul civilisaţiei lor.

Totuşi, chiar în această Tesalie, pe care o locuiau în timpul iernii ca să meargă, odată cu primăvara, să caute căsuţele lor de lemn în munţii Pindului şi până în Balcani chiar, Roma, cel puţin Roma papală, care se păstra după catastrofa Romei Cesarilor, nu i-a părăsit îndată şi desăvîrşit. Exarhul pontifical, care era episcopul de Tesalonic încă din al IV-lea şi al V-lea veac, reţinea teritoriile romane ale Tesaliei în dependenţa Bisericii Apusului. A fost chiar, în epoca lui Iustinian, o clipă în care Papa s'a simţit îndatorat să exercite el însuşi autoritatea sa, şi-l vedem combătînd în 531 încercările ambiţiunii năvălitoare a Scaunului constantinopolitan asupra arhiepiscopului Larisei tesaliene [1]. Dacă mai tărziu Iustiniana Prima, lîngă Uschiub, a devenit centrul religios al regiunii ilirice, Tesalonicul a recîştigat şi el o parte din vechea lui situaţie stăpînitoare.

Această situaţie a ţinut atîta vreme cît s'a exercitat o înrîurire bizantină asupra Italiei cucerite de legiunile lui Iustinian şi până în veacul al VII-lea, cînd marea ceartă în jurul închinării la icoane a săpat o prăpastie între Biserica Răsăritului şi aceia a Apusului.

Romînii de Miazăzi aparţin de acum înnainte Grecilor din Constantinopol, pe cînd Albanesii păstrează încă o poartă deschisă spre Occidentul care trebuia să garanteze libertăţile lor şi să li dea noi impulsuri de civilisaţie latină.

---

[1] Georg Pfeilschifter, *Die Balkanfrage in der Kirchengeschichte*, Feiburg in Breisgau, 1913.

Atîta vreme cît Bizantinii avură stăpînirea asigurată a regiunii ocupate de rasa românească, aceasta nu e pomenită în cronici, şi, de oare ce documentele administrative ale Imperiului au fost distruse, tăcerea în ceia ce-i priveşte este absolută.

Altfel a fost cînd, cîtăva vreme după ce Ţaratul bulgar de Preslav a fost nimicit, la sfîrşitul veacului al X-lea, un nou Stat, aşa-zis bulgar, s'a format spontaneu în jurul lacului de Ohrida, întinzîndu-şi acţiunea sa prădătoare şi devastatoare până foarte departe în Sud şi Răsărit, până în Tesalia şi Tracia. În capul rebelilor acestora se găsiau fiii unui boier bulgar cu numele de Sişman, cari purtau nume luate din Vechiul Testament, — ca Patarenii cari s'au păstrat până foarte târziu în Bosnia şi ca păstorii romîni mocani din Ardeal, precum şi ca Secuii, vecinii lor în epoca modernă şi în zilele noastre chiar. Două veacuri mai târziu, un călător evreu, un rabin din Tudela, Veniamin, care a străbătut Tesalia, va constata că Valahii, cari l-au speriat prin cutezanţa lor de drumari şi hoţi în munţi, au obiceiul să întrebuinţeze nume împrumutate din Biblia ebraică. Pe de altă parte, învingătorul celor din urmă Ţari bulgari, Împăratul bizantin Vasile al II-lea, supusese noului Scaun de Ohrida pe toţi Romînii trăind în hotarele vechii Bulgarii, între alţii pe aceia a căror energie şi vitejie susţinuseră pe rebelul Samuil, devenit el însuşi Ţar, în încercarea lui de a învia Imperiul bizantin al Slavilor, opus Imperiului bizantin al Grecilor. În sfîrşit cronicarul bizantin Cedren atribuie omorul unuia dintre fraţii şi coregenţii lui Samuil, David, unor Βλάχοι ὁδῖται, ceia nu înseamnă nişte hoţi de drumuri mari valahi, ci nişte *conducători de caravane* aparţinînd acestui neam.

Aceasta s'a întîmplat la «Stejarii frumosi», Καλαὶ δρῦς-

Romînii din Pind numesc până astăzi localităţile locuinţelor lor după aspectul lor natural — între Castoria şi Prespa [1].

In acest moment, alte izvoare de asemenea ni înfăţişează pe aceşti Romîni, nu numai în această calitate, dar şi ca trăind în sate care alcătuiesc o provincie ce li aparţine în deosebi.

---

[1] II, p. 435.

III.

Marea Valahie tesaliană.

Intr'un ciudat tratat, care cnprinde lămuriri asupra vieţii administrative şi militare în provincia Tesaliei în veacul al XI-lea, un vechiu militar, înrudit cu strategul, de origine armenească, Kekaumenos, vorbeşte de un şef romîn purtînd numele caracteristic de Nicoliţă, care fusese întăiu, supt Împăratul Vasile, domestic al gardelor, al *excubitorilor*, la Bizanţ, ca să fie pe urmă înlăturat în folosul unui Franc de obîrşie regală, şi numit în schimb «duce al Vlahilor Eladei». Și acest termin însemnează teritoriile, odinioară greceşti, ale Tesaliei, Etoliei şi Acarnaniei, unde se sălăşluiseră Romîni şi care ajunseseră prin urmare Vlahia lor, Βλαχία, «Valahia Mare» a lor, faţă de o Valahie Superioară, de o Valahie Mică, de o Valahie Veche, ale căror nume sînt păstrate de izvoare sau de tradiţiune [1].

Aceşti «Valahi», aceşti Romîni se bucurau deci de o situaţie privilegiată, *care nu era aceia a unui teritoriu, ci aceia a unei naţiuni întregi*, şi nu se mai întîlneşte un cas ca acesta în Imperiul lui Vasile al II-lea, care cuprinde un aşa de mare număr de naţiuni.

---

[1] Cf. G. Murnu, *Istoria Romînilor din Pind, Valahia Mare (980-1259)*, Bucureşti 1913.

Dar această situație nu se poate explica decît într'un singur fel: prin *colonisarea oficială de Imperiu.*

Dacă Romînii ar fi avut totdeauna această Tesalie, ar fi trăit în aceleaşi condițiuni ca şi locuitorii de orice fel al acestor părți; ca să aibă un şef numai pentru obştea lor națională, a trebuit ca ei să fi venit pentru a se aşeza în massă spre folosul acestui Imperiu, care li recunoştea deci drepturi aşa de întinse.

Dar singura explicație este că ei s'au coborît din Nord spre Adriatică, din Albania, *unde unii dintre dînşii au rămas pănă în zilele noastre, în vecinătatea imediată a Durazzului, precum şi în Epir, unde între Ianina, Metovo, Grebena şi muntele Gramos ei formează încă majoritatea populației, şi pe cele două povîrnişuri ale Pindului, de la muntele Gramos pănă la Agrafa*[1]. *Şi aceasta nu s'a putut întîmpla decît în momentul invasiunii Slavilor, căci aceşti Romînì păstrează atunci teritoriul rămas supt autoritatea Impăratului.* S'a observat cu dreptate că această migrațiune din teritoriul slav în teritoriul grec este dovedită prin numele chiar de «Vlahi», dat de Bizantini Romînilor[2].

Nepotul lui Kekaumenos înfățişează pe Valahi ca locuind mai ales această Eladă căreia ajunseră să-i deie pentru veacuri numele lor, *şi în parte şi Epirul, şi Macedonia,* — ceia ce coincide cu ce putem scoate şi din situația actuală a locuințelor lor[3]. Unii dintre dînşii formează regiuni de origine şi administrație comună: este în Tesalia ca şi în Țara-Romănească

[1] Comunicație a d-lui Berati, fost secretar al Guvernului şi Senatului Albaniei. Cf. C. Burileanu, *I. Romeni d'Albania,* Roma 1912.

[2] Murnu, *o. c.*, p. 25.

[3] *Cecaumeni Strategicon*, ed. Wassiliewsky şi Jernstedt. ed. Universității din Petersburg, 1896, p. 95.

şi Moldova de odinioară un Cîmpulung. Ei stau în sate, în capul cărora se găsesc şefi aleşi, cari pot fi asimilaţi cu *juzii*, adecă «judecătorii» *(iudices)*, cari se găsesc pe Dunăre şi în Carpaţi poate chiar din vremea Visigotului Atanaric, care era şi el «jude». Intre dînşii este pomenit un Berivoiu (Βερίβοος) şi un Sthlabetas Karmelakes (Slavotă). Singura lor îndatorire faţă de Imperiu era să plătească dijma turmelor şi, cu prilejul unei căsătorii în familia împărătească şi de bună samă şi în alte ocasii solemne, să trimeată daruri în natură.

Ei sînt şi războinici, dar felul lor de a lupta, în cete uşoare, n'are nimic comun cu acel al legiunilor. Credinţa lor faţă de Cesar, supunerea lor faţă de funcţionarii lui sînt mai mult decît îndoielnice, şi, îndată ce li se pare că se ating privilegiile lor, se răscoală. Acest fenomen este aşa de obişnuit, încît poartă un nume deosebit în terminologia oficială bizantină: μοῦλτος, termin care pare să vie din latinescul *tumultus*.

Capul suprem este numit în limba lor însăşi *celnic*. Cuvîntul este de origine slavă, însemnînd căpetenie de războiu, şi el corespunde cu numirea oficială de duce. La Dunăre şi în Carpaţi, ca şi la Sîrbii şi Slavii din Panonia, ale căror organisaţii au fost copiate de Maghiari, se zice: Voevod. Nicoliţă sau Niculiţă[1] este tipul «celnicului»: trecînd rînd pe rînd din partidul Impăratului la cel al Ţarului revoltat: făcînd să fie iertat totdeauna de Suveranul legiuit şi păstrînd chiar după ce el a fost înlocuit printr'un străin care se înrudise cu familia sa, acest Kekaumenos armenesc, viaţa şi bunurile sale, domeniile întinse care făceau însemnătatea lui.

In aceiaşi vreme Valahi din această Tesalie înna-

[1] Cf. satul Niculiţel în Dobrogea.

intează către Răsărit, pe pămîntul care aparţine mai tîrziu călugărilor de la Muntele Athos: sînt ciobanii cari vînd brînza lor «vlahă»; femeile şi fetele lor vin să tulbure exerciţiile de ascesă ale monahilor; mănăstirea cercă să facă dîntr'înşii şerbii săi, «dulopareci»[1].

Istoria răscoalei lui Samuil înfăţişează de cele mai adese ori—ba mai totdeauna —priveliştea unei guerilla vlahă, şi albanesă de asemeni. În cursul conflictelor neîncetate, cronicile bizantine ne fac să vedem un alt Niculiţă, *către Seres, deci în Macedonia răsăriteană;* apoi personagii care se chiamă Nestoriţă, Iliţă, Zariţă (Sariţă, de la Saru) şi chiar, la Diavoli, în aceste Ţinuturi ale Macedoniei, un Litovoiu, al cărui nume este şi acela al unuia dintre cei d'intăiu Voevozi-Domni ai Romînilor din Oltenia, în Carpaţii Jiiului, la sfîrşitul veacului al XIII-lea. Samuil se îndreptă împotriva Tesaliei înseşi şi ajunse să iea în stăpînire oraşul Larisa. Cu o femeie de acolo el a avut un fiu, Gavril Rhomanos, care încercă mai tîrziu să-şi aroge şi el un rol «imperial». Şi fiul acestui Gavril se chiamă Deleanos, Deleanu în romăneşte, atunci cînd un fiu al lui Aron, fratele lui Samuil, purta numele, care şi el are o desinenţă romănească, de Alusianos[2].

Indată aceste mişcări au fost oprite. Actele de guerilla încetară; autoritatea bizantină se întoarse în locurile pe care trebuise să le cedeze rebelilor; dar de-

[1] Iorga, *Muntele Athos şi ţerile romăneşti* (după Philipp Mayer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster,* Lipsca 1884), în „Analele Academiei Romîne" pe 1914, pp. 449-50, şi în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", II, pp. 149-50.

[2] Vezi *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani,* în „Anale", anul 1913 şi în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", I, pp. 74-8.

prinderea se căpătase, impulsiunea fusese dată. Îndată o altă formaţiune, cu caracter slav răsări pe malul Adriaticei: Serbia diocleţiană, avînd în fruntea ei şefi a căror situaţiune şi titlu: conţi, cnezi, corespund perfect cu acelea ale juzilor, Voevozilor, Domnilor romîni în Balcani, ca şi în Carpaţi. Astfel a fost caracterul unui Michailas (în româneşte Mihăilă), al unui Constantin-Bodin, care se făcea a fi numit «Ţarul Petru»; am semnalat şi aiurea presenţa între sfetnicii săi a unui Petrilo (în româneşte Petrilă). Ne vom mărgeni să semnalăm unele asămănări bătătoare la ochi, mai ales a doua zi după participarea aşa de largă a Romînilor la răscoala din Ohrida, fără să pretindem a fixa un caracter naţional neslav acestor căpetenii ale noii alcătuiri slave la Adriatică.

Aceşti şefi au legături de alianţă cu barbarii turanieni cari ocupă malul drept al Dunării şi domină o altă populaţie românească: Pecenegii. Dar acum, în ajunul cruciatelor, o nouă eră se deschide supt cei d'intăiu regi ai celor două Sicilii. Trupele lor se îndreaptă către Durazzo ca să urmeze Via Egnatia în direcţia Constantinopolului. Cavalerii îndrăzneţi ai Apusului străbat către Avlona (Valona) şi către Kanina; ei înaintează în Epir până la Ianina, ating Meglena, atunci cînd, pe de altă parte, ei se înfăţişează în părţile Ohridei şi Uschiubului. Îşi au cartierele de iarnă la Larisa şi Tricala. Trec printr'un «sat românesc», un χωρίον βλαχικὸν[1] cu numele de Ezeban (Ἐζεβὰν), pomenit şi în cronica bogată a Anei Comnena.

După cea d'intăiu cruciată a fost în aceşti munţi din partea apuseană a Balcanilor o răscoală a Ma-

[1] *Ibid.*, ed. rom., p. 134.

niheenilor, în spre Beliatova, susţinută de «Sciţi» pecenegi. Ni amintim de numele biblice ale lui Samuil, ale fraţilor şi supuşilor lui.

In 1201, în sfîrşit, un Valah va sprijini revolta ofiţerului bizantin Manuil Kamytzes în Tesalia[1].

Aceste revolte n'au reuşit, dar Valahii au rămas un element militar în serviciul Bizantinilor, pe cari-i combătuseră până atunci. Îi vezi, pe aceşti «Valahi cari duc viaţă păstorească», luptîndu-se în armatele imperiale, împotriva Pecenegilor ca şi, altă dată, împotriva Saracinilor din Sicilia. Ei păstrează un caracter special — ca şi acela al acestor barbari ei înşii pe vremea primei cruciate —, garantat de convenţii. Este ceasul chiar cînd îi întîlneşte rabinul Veniamin din Tudela, care constată că «nimeni nu poate să-i înfrunte într'o luptă şi niciun rege să-i învingă».

---

[1] Choniates, pp. 708-9.

IV.

Romînii din Pind întemeietori de Stat (1186).

Puţin după aceia, aceşti Romîni din Tesalia, ai căror înnaintaşi susţinuseră Ţaratul de revanşă din Ohrida, întemeiază ei înşii, şi fără niciun concurs din partea Bulgarilor autentici, acest al treilea Ţarat, care s'a stabilit mai tîrziu în Tîrnova Balcanilor.

Căci e vorba într'adevăr de o mişcare a acestor Tesalioţi din «Marea Vlahie». La Tyrnavos a izbucnit, după cronicarii greci, revolta «celnicilor» Petru şi Asen, ai căror conaţionali fuseseră păgubiţi, în contra datinelor de veacuri, de dregătorii Impăratului Isac Anghelul, cari ceruseră dăjdii grele pentru nunta stăpînului lor, mişcarea, zic, a acestor şefi şi soldaţi, cari fuseseră ei înşii jigniţi în chip crud. Dar această Tîrnovă nu este fără îndoiala cea din Bulgaria, care n'a fost poate întemeiată decît mai tîrziu, după numele unui oraş anonim, ci Tyrnavos din Tesalia. Cînd se cunosc, şi în chip aşa de precis, prin mărturii aşa de numeroase, de un caracter de autenticitate desăvîrşit, regiunile locuite de Valahi, se poate întreba cineva ce ar fi mers să caute în muntele Em aceşti doi fraţi meniţi să fie întemeietorii unui Imperiu ce era să ţină aproape două veacuri. Şi, de oare ce este vorba de o biserică a sfîntului Dumitru, de mi-

nunile îndeplinite de acest sfînt, care îndemna la răscoală pe credincioşii săi, nu trebuie să se uite că rămăşiţele sfîntului erau păstrate, într'o biserică faimoasă prin minuni de tot felul, la Salonic [1].

Dacă, îndată după marele succes care îngrozi pe Bizantinii acestui nou «multos» valah, Statul care a resultat a fost bulgăresc, pretinzînd să continue tradiţia Ţaratului de două ori distrus, la Preslav şi la Ohrida, fără a mai vorbi de revoltele ulterioare, aceasta trebuie să se atribuie cărturarilor slavi, călugărilor din Bulgaria occidentală de odinioară, cari păstrau cu credinţă amintirea unui trecut glorios pentru seminţia lor, pe care ei credeau, nu fără dreptate, că-l pot face să învie cu ajutorul altor neamuri, de data aceasta a Romînilor singuri [2].

Dar, precum o arată mărturia, de atîtea ori repetată, a lui Villehardouin, cronicarul cruciatei a IV-a, şi a lui Henri de Valenciennes, continuatorul său, războinicii au fost, înnainte ca şi după întemeierea noului regim politic, «Vlahii» (Blaques), cu cari se amestecau mai adese ori Cumanii de dincolo de Dunăre — Turanienii stăpînitori şi Romînii supuşi ai acestor barbari — mai mult decît Bulgarii sau «Bougres». Acela care, nemulţămindu-se cu titlul de rege, pe care Petru el însuşi îl ceruse de la Impăratul Frederic, cu prilejul trecerii acestuia prin Balcani, ambiţiona coroana împărătească şi înţelegea să aibă deci un Patriarh lîngă dînsul — acel Vasilie care a fost poate marele inspirator al politicei «bulgăreşti» a acestor şefi de revoltă biruitori —, Ioniţă, al treilea

[1] Cel mult se poate admite că soldaţii vlahi îndepliniau în acel moment o misiune militară în Em contra Cumanilor Dunării. Isac locuise, fiind fugar, spune Robert de Clary, „Valahia".

[2] Vezi *Notele unui istoric, l. c.*, p. 140 şi urm.

dintre frații întemeietori, este privit de seneșalul de Champagne, de istoricul războiului sfînt, ca un «rege al *Blakiei* și al Bulgariei» (Bougrie): «și acel Ioniță era un «Vlah» care se răsculase împotriva fratelui și unchiului său» («et cil Johanis si ère uns Blaqui qui ère revelez contre son frère et contre son oncle»). Aiurea Ioniță este înfățișat de multe ori ca «regele Vlahiei» («le roi de Blaquie») fără vre-un alt titlu, dar niciodată ca «rege al Bulgariei» («roi de Bougrie») ori chiar «al Bulgariei și al Vlahiei» («de Bougrie et de Blakie»). Războinicii săi sînt Vlahi și Bulgari («Blas et Bougres»), afară de «14.000 de Cumani nebotezați» («quatorze mil Cumains, qui ne estoient mie baptizié»). «În povestirea luptei celei mari de la Adrianopol, se vede cum «Cumanii s'au oprit, și Valahii, și Grecii»; și «Cumanii și Valahii începură din nou să se retragă». («Li Comain s'arestèrent, et li Blac, et li Grieu. Et li Comain et li Blac se recommencièrent à retraire»).

De oare ce Villehardouin a rămas în această «Romànie» bizantină, fiind unul din marii feudatari ai imperiului latin de Constantinopol, trebuie să se admită neapărat că el cunoștea înțelesul terminilor pe cari-i întrebuința, și, cînd zice de vre-o zece ori «Rege al Valahiei» («roi de Blakie»), el se gîndește vădit la provincia cu acest nume, al cărui posesor era Ioniță înnainte de a fi regele și Țarul pe care-l știm. Aceasta ar explica și îndărătnicia cu care el a prelungit acel atac împotriva Salonicului, pe care n'avu vreme să-l isprăvească. Robert de Clary, alt istoric al cruciatei cunoaște numai pe «Ioan Vlahul» («Jehans li Blakis», «Johans li Blaks») și țara sa, a Vlahiei («terre de Blakie»)[1], și Henri de Valenciennes pomenește cel d'in-

[1] Hopf., *Chroniques gréco-romaines*, Berlin 1873, pp,13, 51, 84.

tăiu, vorbind de ambiţia altui şef al Vlahilor, o «Vlahie Mare» («Blaquie la grant») [1].

Choniates, care vorbeşte şi de o limbă a Vlahilor (Βλάχων φωνή), pomeneşte alţi şefi ai acestui Stat ale cărui base erau cu totul deosebite de tradiţia politică pe care o invoca. Se întîlneşte un Litovoiu, un Nicolae Litovoiu, stabilit la Melenic în Macedonia, un Sişman, care este calificat de «Vlah»; Seres are drept comandant pe un Dragotă [2]; numele lui Chrysos, care stăpîneşte de pe culmea stîncii sale de la Prosakon-Prosec o parte din Macedonia, n'are nimic grecesc; forma elenică acopere numele valah de Hîrsu.

Aceasta ajunge pentru a se lămuri pe deplin obîrşia acestei dinastii a Asenizilor. Cît despre titlul de «rege al Bulgarilor şi Vlahilor» pe care Curia romană îl dă lui Ioniţă şi amintirea romană care s'a amestecat în scrisorile Papei către acest puternic stăpînitor pe care trebuia să-l cîştige cu orice preţ, nu trebuie să se vadă în aceasta decît o măgulire şi mai ales un chip de a eluda calificaţia împărătească pe care o ambiţiona acest parvenit şi pe care, chiar înnainte de a fi voit să cruţe sensibilitatea Împăraţilor latini din Bizanţ, poftit de barbari, Roma nu credea că are dreptul să i-l acorde [3].

Însemnătatea elementului valah în Peninsula Balcanică este dovedită şi prin mărturia problematicului Ansbert, în a sa «Istorie a expediţiei Impăratului Frederic» [4], a acelei expediţii care coincide cu răs-

---

[1] In urma lui Villehardouin, ediţia Natalis de Wally, pp. 306, 308.

[2] *Notele unui istoric*, pp. 139-40.

[3] *Ibid.*, pp. 141-2 şi a noastră *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 124 şi urm.

[4] *Ystoria de expeditione Friderici Imperatoris, edita a quodam austriense clerico qui eidem interfuit, nomine Ansbertus*, in „Fontes rerum austriacarum".

coala celor trei fraţi. Cruciaţii găsesc în calea lor, îndată ce au trecut de hotarele Ungariei, «păcătoşi de Greci *(Greculi)* Bulgari, Sîrbi şi Valahi *(Vlacos)*, pe jumătate barbari», înnarmaţi cu săgeţi otrăvite, cari căutau să fure caii armatei. Uniţi cu Sîrbii lui Nemania pentru ca să combată pe Bizantini, se găsesc în arme acest Petru şi acest Asen, fraţi, şi izvorul contemporan spune: «Calopetru Valahul şi fratele său Asen, cu supuşii lor valahi» *(Kalopetrus Flachus et frater ejus Crassianus*[1] *cum subditis flachis)*. «Grecii şi Valahii» cari dau tîrcoalele lagărnlui sînt totuşi soldaţi ai împăratului.

Avîntul pe care l-a luat puterea Asenizilor — nepotul celor trei întemeietori ai împărăţiei, Ioan Asen, care petrecnse tinereţa sa pe pămînt romănesc dincoace de Dunăre a stăpînit de la Durazzo până la porţile Constantinopolului — a fost totuşi puţin prielnic Tesaliei, ale cării forţe naţionale au fost întrebuinţate aiurea, pentru alte scopuri, care s'au stors pentru a îndeplini programul împărătesc al rîvnitorilor vechiului Ţarat.

---

1 Kyr *Assianus*.

V.

Despotatul Epirului și al Valahiei Mari.

Tesalia continuă totuşi să fie «Valahia», «Marea Valahie», termin care se întîlneşte şi în Pachymere, cronicarul Paleologilor restabiliți în Constantinopol, la începutul veacului al XIV-lea. Dar venise vremea cînd, cu vecinii lor albanesi, Romînii rămaşi în Epir puteau să se manifeste şi ca sprijinitorii altui Stat.

Latinii, cîştigînd Capitala venerabilă a Imperiului bizantin, provocară plecarea descendenților vechilor familii care domniseră acolo. Pe cînd alții creau centre de împotrivire la Trapezunt şi în Niceia, un Michalitzes, din seminția Anghelilor şi a familiei Duca, se stabilia, ca unul care luase în căsătorie pe fiica unui domn local, albanes sau romîn, în Epir (1204-1214), din care nici rivalii greci, nici usurpatorii latini, nici năvălitorii bulgari nu-l putură scoate, şi pe urmaşul său Teodor, nici atît, pănă la acea bătălie de la Clocotnița (1234), pe care el a pierdut-o contra lui Ioan Asen. Mihail găsi, ca şi Ţarii din Ohrida şi principii sîrbeşti din Diocleia, sprijinul cel mai devotat în vechea rasă indigenă, albanesă şi vlahă. Cu concursul lor, al doilea «despot al regiunilor apusene» a putut să se facă a fi încoronat Împărat la Salonic.

Printre posesiunile sale, Gheorghe Acropolitul pomeneşte, după Seres, Pelagonia, Prilep, Elbasan, toată

Marea Valahie. Ţara aceasta căzuse, la marea pradă a Imperiului bizantin, în partea marchisului Bonifaciu de Montferrat, ajuns rege al Salonicului; dar el nu izbutise s'o ocupe întreagă de şi şesul Larisei îi aparţinea[1]. Se pare chiar că un German, Berthold de Katzenellenbogen, a avut o feudă tesaliană în părţile Veleştinului[2].

Vlahii au trăit supt aceşti despoţi, cari n'ar fi putut domni fără concursul lor, într'o autonomie perfectă, care corespundea cu tradiţiunea lor naţională şi locală: în 1238, după marea înfrîngere şi căderea în robie a lui Teodor, al doilea Mihail, care, lichidînd o parte din domeniul albanes, cu Croia, s'a întins în părţile Vodenei din Macedonia şi şi-a fixat reşedinţa la Larisa, li-a acordat scutirea de imposite[3]. Era vorba, într'adevăr, să fie cîştigaţi şi contra Bulgarilor, al căror Ţar Ioan Asen ocupase pentru o clipă moştenirea lui Teodor, prisonierul său, ca şi contra lui Ioan, fiul bastard al lui Teodor, care, luînd calea Mării, se înfăţişează în această Mare Valahie ca succesor al tatălui său, ocupînd cele două Capitale ale ţerii[4]. Un alt concurent era Manuil, fratele lui Teodor, care a avut partea răsăriteană a provinciei, mulţămită spijinului Niceenilor.

Mihail al II-lea, a cărui stăpînire agitată, de ambiţios totdeauna preocupat de planuri noi, nu s'a sfîrşit decît la 1271, a întrebuinţat adesea în războaiele

---

[1] Choniates, p. 841.

[2] Hopf, *Griechenland*, I, p. 210. Cf. Murnu, *o. c.*, pp. 163-4.

[3] Murnu, după lucrarea grecească a lui Rhomanos, p. 18, nota 3.

[4] *Notele unui istoric;* Gheorghe Acropolitul, pp. 88-89, și William Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908, pp. 131-133. Privitor la luptele lui Ioan contra Bizantinilor, *ibid.*, p. 133 și urm.

sale, în afară de Valahi isolaţi, ca Borilă Lungul, pe acei Romîni din Tesalia pe cari cronicile greceşti contemporane-i numesc «Megalovlahiţi», după Marea lor Vlahie. Fiul său bastard, Ioan, luase în căsătorie pe fata şefului lor, care e numit în izvoarele bizantine Taronas, şi care a trebuit să fie el însuşi un Romîn [1]. In zădar Paleologii întorşi la Constantinopol, încercară, mai tărziu, să aşeze în Valahia pe Teodor, fiul Împăratului Andronic al II-lea, care trebuia să ieie în căsătorie pe fata ducelui catalan, stăpînitor în Atena. Însurat cu Irina, fiica din flori a aceluiaşi Andronic, Ioan a păstrat, ca moştenilor al lui Taronas, provincia sa până ce a fost ucis de fiul contelui latin din Cefalonia, nepotul său însuşi, care era încă de mai înnainte domn, în Acarnania şi Etolia, al «Vlahiei Mici». La moartea tatălui său, Ioan întinsese hotarele stăpînirilor sale. Fiica sa luase în căsătorie un prinţ sîrb.

O mare parte dintre Romîni rămăseseră supt sceptrul lui Nichifor, alt fiu al lui Mihail al II-lea şi urmaşul său în Epir. Cum Nichifor măritase pe fiica sa Thamar cu Filip de Tarent, fiul regelui Carol al II-lea de Neapole, Valahia se găsi între teritoriile care fură asigurate printr'o donaţiune a tatălui său acestui prinţ, ajuns despot al Romaniei. Filip trimese un episcop latin la Lepanto, silind pe Mitropolitul ortodox să se aşeze la Ianina. Dar moştenirea Anghelilor din Epir trecu la ducesa Ana, regentă în numele fiului ei Toma (până la 1296); pe cînd în Lepanto, devenit Capitala despotatului inferior, Constantin şi Ioan (până la 1318) urmară celui d'intăiu Ioan, — Ioan al II-lea avînd ca tutor pe ducele de Atena, Guy de la

[1] Βορίλας Λόγγος (ca nume de localitate); Gheorge Acropolitul, pp. 179-80.

Roche, care a numit un mareşal al Valahiei şi doi înnalţi dregători francesi. Dacă Toma se intitula «Mare despot al Romaniei, principe al Valahiei, duce al Vageneţiei, senior al castelului de Ianina», Ioan al II-lea din Lepanto era «duce şi sebastocrator al Marii Valahii [1]».

Paleologii din Constantinopol nu vor ajunge să se stabilească în Epir, printr'o cesiune de bună voie, decît în 1337-1338 şi mai ales după ce Nichifor, fiul lui Ioan Orsini, va fi ucis de Albanesi pe malul rîului Achelous, în marea bătălie din 1359. In Tesalia, după stăpînirea sebastocratorului şi despotului Gavril Ștefan, un prinţ, Ioan Anghelul, va fi aşezat de Impăratul Ion al VI-lea Cantacuzino, ca «senior al Valahiei» tesaliene, pe care o administră timp de mai mulţi ani, de şi Sîrbii pătrunseseră în ţară.

Să urmărim mai de aproape aceste fapte interesante.

În ultimul timp al dominaţiei bizantine, elementul grecesc se întărise în Epir, mai ales mulţămită sprijinului regentei Ana, a cării înrîurire şi al cării prestigiu erau aşa de mari, încît soţul ei, acel Orsini trecut la ortodoxie, ctitorul bisericii Maicii Domnului la Arta, patronul unei parafrase din Iliada, se intitula «Comnen, Angelodukas, soţ al Impărătesei Ana» [2]. Presenţa trecătoare a cavalerilor ducelui de Atena, Gautier de Brienne, la Bodoniţa, în Tesalia, şi la Arta chiar (1332),

---

[1] Gregoras, I, pp. 237-241, 249; Pachymere, I, p. 83. Cf. Murnu, loc. cit., p. 198-19. Un Taronitopulo, duce de Uschiub, către 1100; în Thálloczy, Jireček şi Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, Viena 1913, p. 74.

[2] Hopf, *o. c.*, I, col. 429 (după D. Maurophrydes, Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης).

nu aduse decît un omagiu nominal din partea despotului Ioan faţă de regele Robert de Neapole [1]. Dar la Lepanto s'au mai menţinut cîtăva vreme aceiaşi Napoletani, şi Durazzo aparţinea în cei d'intăiu ani ai veacului al XIV-lea lui Ioan de Gravina, alt Italian în relaţiuni cu regalitatea angevină, şi, pe urmă, fiului sau, Carol (1348) [2].

In 1333, la moartea acestui Ştefan fiul lui Gavril, poate un Anghelos el însuşi [3], stăpîn temporar al Tesaliei, dregătorul care represinta pe Cesarul bizantin la Salonic încercă o restaurare a dominaţiei împărăteşti directe în acest şes tesalian unde apucase a se aşeza, la Stagoi, Tricala, Elasona, Ioan Orsini din Epir. Tînărul Împărat Andronic izbuti să facă a i se presta jurămînt de triburile valahe care apar în această clipă pe scena istoriei: Bua, Malacasii, Mesariţii. O întoarcere ofensivă a lui Ioan fu oprită de moartea sa înnainte de vreme. Principesa bizantină care-i dădu otrava putea să îndeplinească acum misiunea ei. Ea restitui Epirul familiei sale [4]. În zădar fiul său Nichifor merse să caute sprijin la Patras, lîngă Ecaterina, principesă de Ahaia, care continuà să poarte titlul zădarnic al Împăraţilor latini de Constantinopol. O expediţie a lui Ludovic de Tarent, fiul Ecaterinei, în Albania, n'avu resultat trainic. Fiica sa Ioana pierdu moştenirea unui tată decapitat de regele Ungariei în 1368 [6].

Totuşi locuitorii, Albanesi, Romîni şi Greci, regretau

[1] *Ibid.*, pp. 429-30.
[2] *Ibid.*, col. 440.
[3] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 336.
[4] Cantacuzino şi Nichifor Gregoras, la acea dată; cf. Miller, *o. c.*, p. 269 şi urm.
[5] loc. cit., col. 442-3. Hopf,

pe vechii lor dinaşti, în Epir ca şi în Tesalia; ei primiră cu aclamaţii pe tînărul Nichifor, întors cu sprijinul Impărătesei latine în posesiunile sale la 1338. Ioan Anghelul, fost senior de Castoria[1], colaboră cu guvernatorul din Salonic ca să readucă vechea ordine de lucruri, care era un regim de largă autonomie locală, supt prinţi fără putere şi fără ambiţie. Arta n'a fost luată decît cu greutate. Nichifor trebui să se supuie, totuşi, în 1339-1340, luînd în căsătorie pe fiica Împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino, şi Ioan Anghelul luă locul său în Epir ca şi în Tesalia[2].

El păstra această din urmă ţară ca vasal, mai curînd cu numele, al Împărătesei Ana. Catalanii trebuiră să părăsească locurile pe care le reţineau încă în această ţară: intrigile Anei nu-şi atinseră ţinta[3]. Această nouă seniorie autonomă a Marii Valahii a ţinut până în 1349. Ioan adăposti în provincia sa pe Manuil, fiul bastard al lui Cantacuzino. Cronica, contemporană, a lui Ramon Muntaner, istoricul tovarăşilor săi, membrii Companiei Catalane, vorbeşte de acel «Langlo», care era «senior de la Blaquia», care «Blaquia» era «cea mai tare ţară din lume»[4]. «Feuda Valahilor» («le fié des Valaques»), precum şi «Valahia Mare» («Blaquie la Grant»), apar şi în cronica rimată francesă a lucrurilor din Moreia, *Le livr ede la conqueste*[5]».

Între vechile sale titluri, Ştefan Duşan, «Împăratul» rasei sale, poartă pe acel de «despot de Arta şi *conte* al Valahiei». El se înfăţişase încă de la 1349 ca ur-

---

[1] *Ibid.*, col. 429.

[2] *Ibid.* col. 443. Cantacuzino dă însuşi textul numirii sale: cartea a III-a, capitolul 53.

[3] *Ibid.*, col. 444.

[4] Capitolul CCXL.

[5] Ed. Buchon, I, p. 252.

mașul cel mai indicat al lui Ioan Anghelul. Generalul său Preliub ocupâ fără resistență — și de bună samă cu învoirea locuitorilor — toată Tesalia, pe care izbuti să o apere împotriva unei încercări de recuperare din partea lui Cantacuzino: Capitala sa era Ianina[1]. Un «fiu al lui Borilă» se găsia de asemenea între dregătorii noului Țar slav[2]. O fiică a «Împărătesei» Ana, care era acum soția prințului bulgar Ioan Asen și cîrmuia Avlona și Canina, nădăjduind că ar putea să cîștige părțile de sus ale Epirului, luă în căsătorie pe Simion, fratele lui Dușan, care avu în partea sa Mica Valahie etoliană și acarnaniană. O umbră de legitimitate se păstra astfel în aceste regiuni, Simion fiind, de altminteri, fiul unei Paleologe și, în numele legitimității celei mai autentice, Nichifor reveni, ca să cadă, din 1358, supt lovitura Albanesilor revoltați.

Încă de la sfîrșitul anului 1355, Ștefan Dușan, «Împăratul» slav, moare; ocupat necontenit de cearta sa cu Ioan Cantacuzino, el n'avuse vreme să consolideze posesiunile sale. Simion păstră deci Tesalia mai mult în numele mamei sale, Tomaida, fiica Anei. În 1366 el dădea diplome în limba grecească, după obiceiul bizantin, ca «Împărat», dar mai ales ca «senior al Albaniei întregi» și ca «moștenitor al Valahiei». El resida la Tricala[3].

Ca și Bulgarul din Avlona, socrul său, Ștefan era un adevărat prinț grec, iubind tot ceia ce-i amintia

---

[1] Cronica lui Comnen și Proklos (în *Glasnicul* din Belgrad, anul 1862) zice: Preliub, ὁ τῆς Βλαχίας εἰληφὼν ἀρχήν. Cf. Cronica Epirului, în Pouqueville, V, pp. 213-4.

[2] Hopf, *o. c.*, col. 446.

[3] Cf. Nicolae A. Veis, Σερβικὰ καὶ βυζαντινικὰ γράμματα Μετεώρου, în Βυζαντίς, II (1913), p. 1 și urm.; cf. I, p. 215 și urm.

tradiţiunea bizantină. De aceia, la întoarcerea lui Nichifor, cumnatul său, nimic nu fu schimbat în aspectul provinciei. După sfîrşitul tragic al acestuia din urmă, Simion stabili la Tricala pe soţia sa, sora principelui ucis, şi ocupâ el însuşi Ianina şi Arta. Pe urmă, de oare ce văduva lui Preliub, care luase din nou în căsătorie pe Albanesul Hlapen, reclamà moştenirea Valahiei, el alergă la sprijinul Albanesilor şi Vlahilor, părăsind în mînile lui Petru Lioşa, şeful Masarakilor şi al Malakasilor, deci un Romîn de origine, Arta şi Etolia. Cînd, după moartea sa, Albanesii ameninţă Epirul şi trebuie să se facă a veni din Vodena în Macedonia, unde trăia, cu mama sa, Toma, fiul lui Preliub (1367), acesta apucase a lua în căsătorie pe fiica lui Simion, care, crescută în tradiţiunea mamei sale, Tomaida, se intitula «Maria, Anghelina, Comnena, Duchena, Paleologa», reunind astfel cu numele său de botez acelea ale tutulor dinastiilor care se urmaseră la Constantinopol în curs de veacuri.

Şefii Romînilor şi Albanesilor ei înşii păreau că trebuie să între, prin astfel de căsătorii princiare, după care umbla ambiţiunea tuturor parveniţilor, în această ordine imperială de veche legitimitate istorică, ce se urca până la Mihail I-iu, «Împăratul» epirot. Ioan, fiul lui Petru Lioşa, care, acesta, murise în 1374, luă în căsătorie pe Irina, fiica lui Toma Preliub, şi, cînd un alt Romîn, care avea Albanesi supt ordinele sale, Ioan Spafas, din neamul Bua, urmâ bătrînului Lioşa, domnind ca «un om curagios şi strălucit în toate actele sale, împodobit în acţiunea sa şi în cuvintele sale şi distins prin frumuseţa sa fisică» [1], el deveni, pentru ca atacurile sale contra Ia-

[1] Comnen şi Pròklos, loc. cit., p. 250; Pouqueville, loc. cit., p. 234.

ninei înseşi să înceteze, soţul Elenei, sora lui Toma[1].

În tot acest timp Valahii şi Albanesii sînt veşnic în mişcare. În Septembre 1376, un Ghin, căruia i se adauge numele romănesc de «Frate», caută, cu Malakasii săi să se facă stăpîn peste Capitala prinţului Toma. Din partea sa, Spatas, atacat de Marele Maiestru al Ordinului Ospitalierilor, Ioan Fernandez de Heredia, îl învinse şi-l făcu prisonier. Puţin timp după aceia, Malakasii ajung stăpînii fortăreţei din Ianina; după ce fură izgoniţi, Valahii aceştia avură nasul tăiat, ca şi cei cîţiva Bulgari, ajutătorii lor (1378). Cu prilejul unei noi incursiuni a lui Spatas se descoperi la Iānina trădarea unui Romîn, care se chema Huhuliţă, de la Huhulea[2].

Între castelele amestecate în aceste turburări, în care intervin şi cele d'intăiu bande turceşti, ale lui Şahim, care se bate cu Masarakii, se întîlneşte castelul Crăciunişte, Κρετσούνιστα[3]. Oraşul curat romănesc al Meţovului apare, avînd în capul său pe Vlădica Isaia. În sfîrşit, între aceşti Romîni trebuie să se aşeze, nu numai acel Βογκόης, cetiţi: Văgăiu[4], care încerca să iea moştenirea lui Toma, omorît de ai săi în 1385 — izvoarele greceşti ironisează pe acest «Sîrb-Albanes-Bulgar şi Valah», Σερβοαρβανιτοβουλγαροβλάχος[5], — dar poate şi pe ginerele lui Spatas, Μυρσιμακατζάνος, Mircea Macacianul (cf. numele de Saracaciani, dat astăzi Vlahilor grecisaţi[6]).

---

[1] Nu se cunoaște originea nevestei lui Preliub: bănuim totuși că aparţinea unei dinastii grecești.

[2] *Ibid.*, p. 257. Cf. *ibid.*, pp. 252, 254, 255. Vezi și Pouqueville, loc. cit., p. 244.

[3] Comnen și Proklos, p. 258.

[4] D. I. Caragiani, în Studiile sale asupra Romînilor din Balcani (nepublicate), interpretează aceste nume ca: Bogoe.

[5] V nota 3. Cf. Pouqueville, loc. cit., p. 255.

[6] Comnen și Proklos, p. 260.

Dar noul prinţ de Epir era să fie un Italian, fratele contesei din Cefalonia, despotul Isav dei Buondelmonti, a cărui succesiune, după ocupaţia trecătoare a lui Mauriciu Spatas, trecu în 1417, împreună cu Arta ea însăşi, dinastiei cefaloniene Tocco: Carol I-iu, Carol al II-lea şi bastarzii Memnon şi Hercule.

Ghin, fiul lui Ioan Spatas, încercă să împiedece stabilirea acestui intrus, care-şi crease drepturi prin căsătoria sa cu Împărăteasa Maria, căreia Toma îi dăduse ca zestre Vela, Drynopolis, Vageneţia şi «Malakasii până la cătunele lor». Prin mama sa, Elena, el era în legături de familie cu vechii stăpîni ai Ianinei. Isav fu prins de rivalii săi lîngă Dibra, şi Veneţienii trebuiră să intervie ca să-l scape (1399). Ca să-şi cîştige pe vecinii din Arta, el trebui să iea în căsătorie pe fiica lui Spatas şi să dea pe propria sa fiică unuia din fraţii lui Ghin[1]. Cellalt fiu al lui Ioan, Mauriciu Sguro, moştenise Arta în 1400. Un Paul Bua Spata cedă în 1407 Veneţienilor Lepanto, pe care-l ocupa de şapte ani. Era încă un fiu al lui Ioan sau Ghin.

Kaisarissa, fiica Cesarilor, aceia care se împopoţonase cu toate titlurile bizantine, trăia încă în Valahia tesaliană, atunci cînd Epirul era sfîşiat de aceste neorînduieli şi concurenţe naţionale[2]. Ea nu muri decît în 1395, după apariţiunea armatelor Sultanului în provincie şi cele d'intăiu succese ale temutului şef turc Evrenos, care fu cu toate acestea învins în aceste locuri, la 1396. Cît despre fratele ei, nedestoinicul Ioan, el devenise de multă vreme călugărul Ioasaf, probabil la mănăstirile vestite de la Meteora;

---

1 *Ibid.*, pp. 270-4.

2 *Ibid.*, p. 264. Cf. Pouqueville, loc, cit., p. 251 şi urm,

totuşi el se intitula Ioan Uroş Paleologul şi i se adăugia încă vechiul calificativ de «prea-sacru Împărat». Între aceşti şefi ai Vlahiei, αὐθεντεύοντες τὴν Βλαχίαν, se găseşte şi Alexis Anghelul, care pecetluieşte, nu cu ceară roşie, ci cu ceară verde [1]. Ei cîrmuiseră — în afară de «nomazii autonomi» de cari vorbeşte Cantacuzino [2] — pe aceşti Vlahi «fără rege».

---

[1] Veis, loc. cit., II, p. 10.
[2] I, p. 450.

VI.

Răspîndirea Romînilor în Balcani.

In această Tesalie chiar, care avea, după mărturisirea lui Kekaumenos, încă din veacul al XI-lea, plugari care-şi culegeau recoltele din luna lui Iunie, se constată în acest timp prin diplomele acestor Slavi grecisaţi şi avînd sînge princiar grecesc în vinele lor, şerbi, pareci de origine romănească — asemenea cu acei de la Muntele Athos —: un Crăciun, un Dobrilă, un Calotă. Un schit se chema: al Sf. Ioan Bunilă (Μπουνίλα). Afară de aceasta erau şi stratioţi, soldaţi cari aveau pămînturi libere [1], de o potrivă cu acei cari, după ce se aşezaseră în părţile Vizyei, serviră încă de la sfîrşitul veacului al XIII-lea pe Impăraţii bizantini ei înşii [2].

Tot aşa în Epir, Biserica din Ianina primeşte, în 1324, un privilegiu de la Andronic Paleologul, care-i acordă cu domeniile sale şi pe muncitorii lor, «fii de Cumani», — Romîni de peste Dunăre —, ca Geamandura (Τζαμάντουρας), Cucuvrica, *cete* de Valahi balcanici (στίχοι Βλάχων), ca Munţiazii, «Valahii lui Chal-

[1] Veis, loc. cit., II, pp. 60, 68; I, pp. 226-37. Vezi și Memoriul nostru din „Analele Academiei Romîne“, 1914, pp. 854-6 (și în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine)*, II, pp. 227-9.

[2] Pachymere, II, pp. 105-8.

keus» (τοῦ Χαλκέα), cu *kalibele* lor, sau *colibele*, «fumurile» lor, καπνοὶ, — ca acelea pe care le dăduse aventurierul Syrgiannes [1] —, între dînşii un Vişotă (Βισοτᾶς); sînt şi Valahi soldaţi şi Valahi scutiţi de serviciul militar, ἀστράτευτοι; sînt ciobani cari cercetează tîrgurile şi bîlciurile [2].

Bizantinii — un Teodor Prodrom — cunosc şi ei, ca şi Ragusanii, brînza «Valahilor»:

Ἀγόρασε καὶ βλάχικον σταμεναρεὰν τυρίτζιν,

şi de asemenea veşmintele de lînă făcute de femeile acestor ciobani. O bucată de versuri vorbeşte de mantaua, de *capa* fabricată de o Romîncă:

κάππα μου, πάλιν κάππα μου παλαιοχαρβαλωμένη,
κάππα μου, ὅνταν σ'ἔθεκεν ἡ Βλάχα νὰ σὲ 'φάνη,
πολλὰ δάκρυα σὲ γέμισεν καὶ στεναγμοὺς μεγάλους [3].

Unii dintre acei stratioţi au jucat un mare rol în istoria peninsulei în veacul al XV-lea; astfel acei Balşa, creatorii principatului albano-sîrbesc al Zentei, a căror obîrşie românească este admisă de Jireček; astfel acei Zenebissi, dintre cari un şef, Ghin, se amestecă în afacerile Epirului la începutul veacului [4] ca să întreţie pe urmă relaţii urmate cu republica Veneţiei. Astfel, în sfîrşit, acel Balica, ce

---

[1] Cu privire la dominația sa în Ianina, în 1321-3, v. Arginteanu, *o. c.*, pp. 181-2.

[2] Lampros, în Νέος Ἑλληνομνήμων, XII, p. 38 și urm. Este de asemenea un σιγιλλιάτικον τῶν Σερβάνων. Șerban este un nume românesc care se întîlnește încă din veacul al XI-lea.

[3] É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, I, pp. 103, 123. Se zicea încă din secolul al XV-lea: Τὰ Τρίκκαλα μὲ τὴν Βλαχίαν (p. 200). Un *castrum Blachie* în 1277; Thálloczy, Jireček și Sufflay, loc. cit., anul 1277.

[4] Comnen și Proklos, loc. cit., p. 272; Pouqueville, loc. cit., *passim*.

a devenit în aceiaşi vreme domn al Cavarnei, pe Marea Neagră, şi a susţinut — de la începutul unei cariere care trebuia să facă din el un senior al Gurilor Dunării şi litoralului Mării Negre, o rudă a Împăraţilor din Constantinopol şi un despot bizantin, — pe condotierul, romîn el însuşi după nume, Dobrotici, fiul lui Dobrotă, şi pe fratele său Teodor, care n'avu acelaşi noroc [1]. Se găsesc Romîni din Balcani în serviciul Veneţiei la Corfù şi în Moreia, atunci cînd Romînii de la Dunăre fac strajă la Caffa, în Crimeia.

Alţi Romîni balcanici începuseră să fie aşezaţi, în acelaşi timp cu Albanesii, pe moşiile acordate încă de la sfrşitul veacului al XIII-lea de regii Serbiei ctitoriilor lor de mănăstire. În diploma regelui Miliutin [2], în a lui Uroş, în a lui Ştefan Duşan [3], ei poartă nume întru toate asemenea cu acelea obişnuite şi la fraţii lor de la Dunăre şi la ceilalţi fraţi, din Tesalia: Brădel, Fecior, Neagul, Radul, Stanul, Hranul, Staiul, Raiul, Roman, Şerban, Dragnea Vlahiotul, Drajul Mărăcine. Ei au în satele lor şi în „cătunele" lor, în „metohurile" lor (moşii), juzi şi, mai presus de juzi, cnezi sau primicheri în frunte; ei poartă numele cneazului lor (de la Barbu, de exemplu, vin Bărbuleştii). Ei dau o dijmă din turmele lor, o oaie la cinzeci, „quinquagesima ovium", obişnuită în Ardeal în folosul altor stăpîni străini, precum şi daruri: capete de vite, piei; pe urmă, bine înţeles, o dijmă asupra produsului

---

[1] Vezi memoriul mieu *Veneţia în Marea Neagră*, în „Analele Academiei Romîne" pe anul 1914, I, şi în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, II, p. 291 şi urm.

[2] I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, no. 6.

[3] Hasdeu, *Archiva istorică*, III. V. şi lucrarea cehă a d-lui Kadlec despre „Vechiul drept valah", Praga, 1916.

muncii lor la cîmp şi vie ; au şi îndatorirea de a face transporturile de sare şi de a lucra pe domeniile călugărilor. Unii dintre dînşii fac servicii de meşteri, de fierari sau numai de servitori şi paznici. Sarcini mai grele apasă asupra acelora cari s'au îndatorit să muncească pe domeniile reservate ale mănăstirilor [1].

Încă din veacul al IX-lea Romîni, purtînd aceleaşi nume, se întîlnesc în munţii hinterlandului Ragusei: un Neagul, un Dracul [2]. Aceşti „Vlahi de la munte", *Vlachi de Montanea*, locuiesc în aceleaşi regiuni, ca păstori, vînzînd brînză în oraşe, şi în calitate de conducători de caravane, până către 1400, acel «caş romănesc», *caseus valachicus*, se numeşte şi caş al Morlahilor *(caseus morlachus)* [3]. Ei poartă nume ca Gradul, Radul, Vladul. Între triburile lor se pomenesc Mogoşii (de la Mogoş), Piperii, de către Zenta. Filologii se învoiesc a recunoaşte nume româneşti în acelea ale unor munţi ca Dormitor sau chiar Visitor [4].

La o epocă ce pare a nu fi mai veche decît veacul al XIV-lea, în legătură cu invasiile turceşti care au adus, în afară de marea emigrare spre Italia meridională şi Sicilia, stabilimente de Albanesi în Istria, mii de Valahi s'au fixat în aceleaşi regiuni istriene, în partea de către Castelnuovo, Albona, etc., unde păstrează încă limba lor, deşi foarte stricată prin amestecul tot mai puternic de elemente slave.

Morlahi, Maurovlahi, «Vlahi Negri» sau Uscoci [5]

---

1 V. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, Bucureşti 1908, pp. 8-9.

2 Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 155.

3 Szégh, în *Ungarische Rundschau*, 1916, p. 52 şi urm.

4 *Ibid*.

5 *Monumenta Comitialia Hungariae*, I, p. 494: „Valachos vel Uczkokos".

locuiau odinioară tot țermul Adriaticei. Dalmatinul Petancius, descriind itinerariile de cruciată, pomenește, către 1500, alături de Rascienii sîrbi, pe „Valahii cari locuiesc regiunea de munte ; sînt un fel de oameni sălbateci ; bogăția lor stă numai în turme si vite“ [1]. Și, puțin mai tîrziu, Benedict Curipeschitz, în itinerariul său (1530) [2], semnalează pe acești Vlahi, cari se mai numesc și «Țiți», adecă *Cici* (nume care se dă de asemenea, ca şi acel de *Ciribiri*, la Romînii din Istria) sau Martologi (un fel de miliție de hotar la Turci). Ei trecură mai tîrziu — întru cît n'au fost nimiciți în lungile lor conflicte de pirați cu Venețienii — căci de cele mai multe ori erau în slujba Turcilor — în Bosnia vecină. Din Bosnia au emigrat pe urmă în Croația şi în Confinile Militare ale posesiilor austriace. În veacul al XVI-lea, şi pănă după 1600 chiar, îi găseşti vorbind acum un dialect slav, dar păstrînd vechile lor organisați, cu *cete*, supt Voevozi şi cnezi pe cari îi numesc şi *harambaşi* şi agale, după moda turcească, şi numele lor erau acelea caracteristice pentru toată nația, nume purtînd încă articolul final, care aparține unei epoce mai vechi : Dragul, Frîncul, etc.

Unul dintre ai lor, Gaşpar Gratiani, ajunse interpret

---

1 Valachi montana, genus agreste hominum: hii gregibus tantum pollent et armentis.

2 *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Nicolas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, ediția contesei de Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck, 1910, pp. 34-35 : „Die anderen sein Surffen, die nennen sie Wallachen und wir nennen sie Zisttzn oder Martholosen. Die khamen von dem Ort Smedrevo und Khriechisch-Weissenburg und haben Sant-Pauls Glauben. Die achten wir auch für guet Cristen, dan wir fur den khlain Underschidt von dem römischen Glauben“. Cf. p. 43 : „die Surffen, Zitzen und Martholosen“.

al Porţii, duce de Paros şi de Naxos şi în sfîrşit prinţ în Moldova, la începutul veacului al XVII-lea. Om uneltitor, el nu se mulţămi să ajute pe Imperiali la încheierea păcii cu Turcii, ci, doritor al unei Domnii care era să-i mănînce capul, el legă, încă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea, relaţii cu trimeşii Franciei la Constantinopol şi se oferi a sprijini întreprinderea êe aventuroasă cruciată a lui Carol de Gonzaga, duce de Nevers[1]. «Episcopul Valahilor» primi să treacă la Biserica romană în 1688, după ce Casa de Austria cucerise teritoriul de lîngă Sava şi Drava, care aparţinuse până atunci Turcilor: se dădea pe vremea aceia echivalenţa de «Valachi sive Rasciani», «Romîni sau Sîrbi»[2]. Numele acestor colonişti sînt acum sîrbeşti, dar vechea organisare cu Voevozi şi cnezi («Knez Vassil in Ollasij»), se păstrează chiar după 1700. Un teritoriu în Slavonia este numit «Mica Valahie» («Kleine Wallachey), lîngă Pakarz: un episcop poartă acest titlu[3].

---

[1] V. *Revista istorică*, IV, n-le 1-2, pp. 32-3.

[2] H. J. Biedermann, *Die Serben (sic) -Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalatte*, în *Mittheilungen des historischen Vereines fur Steiermark*, XXI (Graz 1883) şi ale noastre *Constatări istorice*, etc., p. 85 şi urm.

[3] Joseph Fiedler, *Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien*, Viena 1867.

VII.

Romînii balcanici supt Turci.

Încă din 1430 Ianina a fost cucerită de Turci, și cucerirea Artei a urmat supt același Sultan Murad al II-lea în 1449. Cît despre Bodonița, portul natural al acestei Valahii, care făcea să treacă prin zisa ieșire grînele bogatului șes tesalian[1], ea căzuse în 1414, în fața unui atac otoman.

Romînii deveniau astfel tributarii noului «Împărat» otoman. Ei n'au fost supuși totuși, căci nu era acesta obiceiul în Statele Sultanului, la același regim cu alte popoare cucerite. Respectul vechilor libertăți, al privilegiilor acordate de suveranii creștini, era una din normele principale ale sistemului turcesc. Și supt Sîrbi este vorba de un «căpitanat», de un «kefalatikion», al Valahiei[2]. Κεφαλή bizantin, *jupanul* sîrb deveni, aici ca și aiurea, în noua Împărăție păgînă, un «kefalia».

Nu cunoaștem textul chiar al privilegiilor acordate de Turci diferitelor Ținuturi, grupelor felurite, tîrgu-

---

[1] Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914, p. 35, nota 2. Cf. Miller, *o. c.*, pp. 374-5.

[2] Veis, loc. cit., II, p. 64.

rilor care, ca Meţovo, începeau să se formeze în momentul cînd marile oraşe din trecut se găsesc în plină decadenţă. Dar tradiţiunea a conservat clausele lor, strict observate de guvernatorii musulmani ai provinciei. După Pouqueville[1], ei erau «închinaţi» Sultanei Validè, mamei Sultanului domnitor. Veniturile pe care le datoriau Vistieriei ocrotitoarei lor, venituri culese numai de agenţii ei osebiţi, erau vărsate la cel de al douăzeci şi unulea birou al tefterdarului, care purta nume de: al Malakasilor. Fiecare sat, fiecare tîrg, fiecare oraş avea, după vechea datină romînă, care se întîlneşte şi dincoace de Dunăre, un Sfat de bătrîni, căruia îi erau supuse toate neînţelegerile lor; în locul legilor era tradiţia neschimbată. Armatoli, supt şefi creştini, formau jandarmeria ţerii. Patrusprezece căpitani aveau grija cîrmuirii pe vremea lui Soliman-cel-Măreţ.

Se cunoaşte, de asemenea, prin ce spune un istoric grec modern, privilegiul special acordat locuitorilor din Meţovo, în numele cărora se presintase înnaintea Sultanului un oarecare Sterie Floca: păstorii păstrau pămîntul lor de păşune în Tesalia şi Epir ca şi în Macedonia, dreptul de a străjui drumurile şi pasurile; petrecerea Musulmanilor în ţară era formal oprită; regiunea avea drept de asil; Biserica păstra un ierarh supus cadiului din Livadia şi în ultima instanţă Paşei din Negroponte; Meţoviţii nu datoriau decît suma de 113.000 aspri Tesaurului împărătesc.

Aceste tîrguri, Meţovo, Siracu, Calarites, cîştigară în această vreme o însemnătate pe care nu o avuseră înnainte şi, ca ucenici ai Turcilor mai curînd

[1] *Voyage de la Grèce*, II, p. 337. Cf. P. A[ravantinos], Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, I, pp. 185-7. — Phrantzes menţionează o expediţie a Sultanului în Valahia şi un atac din spre Lepanto din partea fiului lui Turakhan.

decît ai vecinilor lor creştini, Romîni veniră să se aşeze acolo ca meşteri: ei fură îndată, mai ales în ceia ce priveşte lucrarea metalelor, printre cei mai renumiţi şi mai căutaţi.

Romînii din Pind nu aşteptau decît prilejul favorabil ca să poată manifesta însuşirile lor de inteligenţă, de iniţiativă şi dibăcie. El s'a înfăţişat în veacul al XVIII-lea.

Pănă la pacea care a isprăvit războiul Ciprului, Veneţia păstra încă, chiar după ce pierduse, de la 1501, Durazzo, o parte din porturile sale albanese, Antivari, Dulcigno, Budua. Dar, în timpul nenorocit care urmâ strălucita biruinţă de la Lepanto, cele două d'intîiu locuri, aşa de însemnate, au fost pierdute, şi pentru totdeauna. Budua singură nu mai putea să mai îndeplinească o misiune economică în Balcani. Trebui deci să se părăsească acea Via Egnatia, acel bătrîn drum roman, care, cînd cineva nu voia să urmeze calea pe Mare, servise pănă atunci comerţul veneţian. Acest comerţ însă se îndreptă spre Epir, care fu reînnoit cu totul, şi către Macedonia, care văzu întoarcerea vremurilor prosperităţii sale îndepărtate. Tesalia, din potrivă, după neliniştea care o semnalase istoricilor, timp de aproape patru veacuri, recăzuse în neînsemnătatea ei. Te-ai întreba, dacă n'ar fi numeroasa populaţie vlahă care trăieşte încă în această frumoasă ţară, devenită provincie a regatului Greciei, dacă rasa energică care dăduse numele său Marii Valahii dăinuieşte încă. Cînd, către sfîrşitul veacului al XVI-lea, călugării de la Meteora se adresară pentru pomeni la Domnul Ţerii-Romăneşti, Mihnea, în care vedeau o «Maiestate Imperială», ei nu pomenesc de loc calitatea naţională a acestei

populaţii de ţerani de care erau încunjurate stîncilelor[1]. Mihnea susţinea de asemenea mănăstirea Bladon (Ceauş-Monastir) la Salonic[2].

---

[1] Vezi articolul nostru *Fondations religieuses des princes roumains en Orient*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", II, p. 233 și urm., (sau forma românească în „Analele Academiei Romîne" pe 1914, p. 838 și urm.).
[2] *Fondations des princes roumains en Épire*, în același „Bulletin", II, p, 241 urm. (românește în „Anale", pp. 881-2).

VIII.

Renovația economică și culturală a Romînilor din Pind.

Pe cînd păstorii Pindului urmau vechile lor drumuri şi Morlahii, «Vlassi», trăiau supt bătrînii lor de sat şi «harambaşii» [1], supt Voevozii lor, până foarte departe în veacul al XVII-lea, Romînii prosperau în acele oraşe care formează aproape hotarul între aşezările greceşti, slave ale Vardarului şi Albanesi. Odată Republica Veneţiei, stăpînitoarea mărilor, putea să-şi ducă mărfurile până în Marea Neagră, cum şi pe coasta Siriei, Egiptului, acum, şi anume de la 1600, negoţul Levantului aparţinea mai curînd Olandesilor, Francesilor din Marsilia, pe urmă Englesilor. Relaţiunile Veneţiei din Răsărit, bine înțeles, nu încetaseră cu desăvîrşire, dar chestiunea Orientului, a Mării Adriatice, cîştigase de pe urma acestui încet proces de decadenţă a negoțului Republicei o însemnătate pe care nu o avuse până atunci. Și, în acelaşi timp, aceste regiuni muntoase ale Macedoniei şi Albaniei, păstrate prin privilegiile lor împotriva apăsărilor obişnuite în celelalte provincii ale Imperiului, şi locuite de rase pe care autonomia le păstrase puternice şi

---

[5] Vezi de asemenea Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches*, II, p. 233.

întreprinzătoare, erau mai capabile decît oricare altele de a hrăni un schimb de produse de oarecare importanţă.

Desvoltarea Epirului, ai cărui locuitori străbat până în Moldova, — unde Epirotul Zotu Tzigaras ajungea ginerele lui Petru-Vodă Șchiopul, către 1590, — şi în Ţara-Românească—, unde Stavrinos, ostaşul, sfetnicul şi cîntăreţul isprăvilor lui Mihai Viteazul, era, precum o arată locul său de naştere, Malsiana, un Romîn ca şi tipograful Meletie — este visibilă încă de la începutul veacului al XVII-lea [1]. Colonia grecească din Veneţia este formată în mare parte din indivizi născuţi în această regiune. Ianina, *Gianina* Veneţienilor, a ajuns unul din marele oraşe ale Balcanilor. Negustorii cari vin de acolo ca să-şi caute norocul, nu o uitau niciodată: bisericile sale, mănăstirile, şcolile sale folosesc larg din darurile lor. O mare casă de tipografie grecească în Veneţia aparţinu, timp de un veac întreg, unor Glykys, cari sînt de loc din Ianina.

Am întîlnit [2] în «Carte greche» care se păstrează în arhivele din Veneţia, un mare număr de negustori romîni originari din noul oraş înfloritor al Moscopolei. Ei fac un negoţ foarte activ cu Veneţia, unde au ca represintant permanent pe Zorzi Cumano. Lîna turmelor valahe este ţesută pentru a se face dintr'însa τζέργαις, *cergi* grosolane, covoare ieftene, care puteau să slujească şi pentru a acoperi transporturile de mărfuri. Aceşti negustori vînd şi pieile pregătite după datina orientală, *schiavine*, precum şi μεσινία şi marochin, abale pentru ţerani. Tudor Nicolau, fiul lui Nicolae, iscăleşte cu mîndrie „ὁ Μοσχοπολίτης“, alţi

---

[1] Arginteanu, loc. cit., p. 276.

[2] Vezi „Analele Academiei Romîne“, 1915, p. 305 şi urm. *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, III, fasc. 1.

Moscopolitani, de la cari se păstrează scrisori în acest sfîrşit de veac, sînt Nicolae Teodoru, Dimitrie Constantin «fratele lui Bendu», unul din membrii Casei *fratelli Bendo,* unchiul lui Teodor Nicolau, Adam Dimitriu, Nicolae Stavro, George Sideri, Nicolae Dedu, Ioan fiul lui Nicula. Cei mai bogaţi luau în arendă aprovisionarea armatelor turceşti şi făceau să se ducă turmele lor de boi până la Belgrad chiar, ceia ce li aducea un bogat cîştig sau o pagubă, nn «chesat», scriau ei, întrebuinţînd un cuvînt turcesc. Scrisorile lor sînt fără escepţie în greceşte, dar ei făceau să li se instruiască copiii la Veneţia, pentru ca să fie în stare de a scrie curent limba «frîncească», italiană, şi să ţină registrele lor de afaceri. Contoarele lor se găsiau la Durazzo tot aşa de des ca şi la Valona. Un mare număr de chervanagii trăiau mulţămită acestui negoţ. Şi Grecii înşii trebuiau să cumpere postav de Veneţia, museline, brocard, hîrtie orientală, argintării în filigrane, pe care argintarii aromîni le imitau cu succes, de la aceşti bogaţi «Valahi».

Unii dintre dînşii funcţionau în Veneţia ca bancheri ai congenerilor lor, şi tot aşa ai Domnilor şi boierilor de la Dunăre. Astfel, se pare, Nicolae Caragiani, care a fost multă vreme agentul aşa de bogatului Voevod al Ţerii-Romăneşti Constantin Brîncoveanu.

Unchiul acestui prinţ, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a făcut stndii la Padova, a ajuns în acest fel mai ales — totuşi se aflau la Bucureşti, chiar la Iaşi, «Greci» cari vorbiau dialectul romănesc al acestei «Macedonii» — a cunoaşte pe asemenea conaţionali, ale căror locuinţe le fixează de la Ianina până la Elbasan, unde începe, după dînsul, teritoriul naţional albanes. I se vorbi de satele mari de acolo, în munţii unde se păstra limba şi datinile, într'un me-

diu de ţerani bogaţi şi independenţi. Dar el ştie şi aceia că, din causa sterilităţii acestor «chetre», acestor stînci, oamenii emigrează ca să se stabilească pentru cîştig în «oraşele cele mari turceşti».

Constantin Cantacuzino îi numeşte Cuţovlahi, cu porecla grecească, ceia ce n'ar însemna decît cu greu — totuşi aceasta este părerea lui[1] — „Valahi de condiţie inferioară", căci o comparaţie populară cu Romînii de la Dunăre nu este admisibilă: trebuie mai curînd să se apropie acest nume de acela de Burgio-Valahi, purtat de Romînii din Albania, şi de amintit numele satirice de Cici, de Ciribiri (în Istria), de Mocani şi Moţi (în Transilvania), de Huţuli (în Bucovina), cu care populaţia din şes gratifică pe greoii ciobani naivi cari se coboară din munţi[2].

Puţin timp după aceia, un Moscopolitan, Dimitrie Procopie, din Pamperi, care învăţase la Padova, a fost medicul celui d'intăiu Domn fanariot la Bucureşti, Nicolae Mavrocordat, şi aceiaşi familie a dat pe urmă pe parohul bisericii greceşti a negustorilor din Lipsca[3].

Relaţiile cu Franţa însăşi sînt atestate de cunoscutul consul frances călător în Balcani, Pouqueville. El scrie ceia ce urmează despre acest negoţ al Romînilor cu regatul lui Ludovic al XIV-lea: «s'au stabilit case de negoţ..., şi încă din veacul lui Lu-

[1] Cf. de asemenea a noastră *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 153. Cealaltă denumire a Aromînilor, Ţînţari, nu poate veni de la *cinci*, pronunţat : *ţinţi*. Grecii, cari vorbesc ei înşii cu *ţ*, nu puteau fi loviţi neplăcut de sunetul strident al consoanelor romăneşti, precum ei nu erau în măsură să o raporteze la forma „corectă" întrebuinţată de Romînii de la Dunăre.

[2] „Şchiopi, orbi, blăstămaţi, hoţi"; Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 127.

[3] Arginteanu, o. c., p. 276.

dovic al XIV-lea Franța avea un antreposit al acestor produse (păr de capră și lînă) la Mețovo. Interesul, care naște speculațiunea, n'a întîrziat să determine pe harnicii Valahi a-și toarce lînurile... Acest pas odată făcut în cariera meșteșugurilor, ei s'au slujit de steagul Franciei și au exportat în străinătate țesăturile lor. De oare ce șansele nu puteau fi decît fericite în mînile unor oameni economi, s'a văzut în cursul unei jumătăți de veac, adecă de la 1760 pănă în zilele noastre, Megalovlahiții din Calaritis, Siracu, Mețovo, de la Aspropotam și din Zagori răspîndindu-se în deosebite locuri maritime ale Mediteranei și întrebuințînd în urmă corăbii grecești în locul celor străine pentru transportul mărfurilor și întoarcerea lor. Mergînd cu sonda și busola în mînă, după încercări noi, unii au întemeiat Case de negoț în Neapole, Livorno, Genova, în Sardinia, la Cadix, în Sicilia și în Malta. Alții s'au stabilit în Veneția, Trieste, Ancona și Ragusa. Un mic număr, pe care prosperitatea îi orbise, au deschis relațiuni cu Viena, Constantinopol și Moscova, și companiile lor îndrăzniră să se dedea la operațiuni de bancă [1].» Se citează [2] familia Sina, originară din Moscopole, familia Dumba, din Nicolița, familiile Toșița, Sturmari și Averof, din Mețovo.

«Locuitorii din Calarites», scrie poetul Bolintineanu, „vindeau Francesilor mai ales; ei fabricau stofe de lînă foarte căutate de mateloții Adriaticei și de Albanesi. Mai tîrziu ei navigară, supt pavilionul Franciei, cu mărfurile lor pănă la Marsilia. Acești Romîni din Siracu, Mețovo, Aspropotam și Zagori îi imitară, întrebuințînd corăbii grecești [3]. De aceia Pou-

[1] II, pp. 172-6.

[2] *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire ottoman*, par un Valaque du Pinde, 1886, p. 173.

[3] *Călătorii la Romînii din Macedonia*, București 1863, p. 133.

queville a găsit bogate biblioteci occidentale la aceşti neguştori cari vorbiau curent limba francesă şi italiană.

Înnainte de jumătatea veacului al XVIII-lea era la Moscopole, care păstra toate relaţiunile sale cu Veneţia, chiar şi o «Nouă Academie» grecească, condusă de Leontiade Sevastos, care învăţase la Castoria, în şcoala întemeiată de Comisul muntean Gheorghe Castriotul. Ea era susţinută de neguştori a căror prosperitate nu scăzuse[1], precum a fost, după aceia, o a doua şcoală la Meţovo[2]. S'a afirmat că Nicolae Zervuli, unul din dascălii şcolii româneşti din Iaşi, era Romîn din Pind[3]. El s'ar fi format la această şcoală. Încă din 1733, se întîlnesc cărţi greceşti de cuprins religios care sînt tipărite în imprimeria locală «ἐν Μοσχοπόλει»: un călugăr, Grigore fiul lui Constantin, era directorul tiparniţei în 1742-1744. El venia din marea mănăstire a Sfîntului Naum, lîngă Ohrida, care plătia une ori cheltuielile, dar «neguştorii cari se găsesc în Ungaria» participă şi ei la aceste cheltuieli. De aceia Constantin, care este şi autorul unui catehism publicat în tipografia mănăstirii sale, la Moscopole, o presinta acestora în 1746; el îi cunoştea, de alminteri, foarte bine, căci fusese preotul lor la Moscopole. Grigorie, episcop de Durazzo, este şi el un Moscopolitan, pe vremea cînd Atena însăşi are un Mitropolit «valah»[4].

Ar fi foarte greu să recunoşti Romîni între bogatele companii greceşti de comerţ, înzestrate cu privilegii importante, care funcţionau în veacul al XVII-lea

[1] Papahagi, *Scriitorii romîni în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti 1909, p. 11, care menţionează şi alţi cărturari moscopolitani.
[2] Papahagi, loc. cit., p. 10.
[3] Arginteanu, loc. cit.
[4] Papahagi, loc. cit., p. 10; Chandler, *Voyages*, III, p. 23. (cf. „Analele", XXXVI, p. 890).

şi al XVIII-lea în oraşele Austriei, la Braşov, Sibiiu, Oradea, Beiuş, Tokay, etc. Prin aceste companii s'a format, ca şi neamurile Sina şi Dumba, familia Şaguna, care trebuia să deie Ardealului, către jumătatea veacului al XIX-lea, pe marele Mitropolit Andrei. Poate că şi familia Manicati, sau Manicati Saphranos, era de loc din centrele româneşti ale Pindului [1].

Pe cînd aceşti negustori cîştigau în ţerile Împăratului, alţii din naţia lor luau parte la negoţul de vinuri pe care le făceau în Polonia şi până în Rusia *cazacliii* moldoveni. Unul din aceştia din urmă, Gheorghe Trikupa, căruia i se zicea în oraşele polone «Kosmiski», dintr'o familie destul de cunoscută, a cerut o gramatică elementară, o Εἰσαγωγὴ γραμματικῆς, dascălului din Moscopole, care era la 1760 protopopul şi hierokiryxul Teodor Kavaliotes (din Kavala). fiul lui Anastase; cheltuielile au fost purtate de un negustor din acest oraş, Anton Hagi-Gheorghe Bua (Μποῦε), «eupatrid», nobil din acest oraş, care număra atunci 40.000 locuitori în 12.000 case [2], cu şaptezeci de biserici. Teodor era un vechiu elev al «Noi Academii» moscopolitane, care urmâ studiile sale în Ianina, în şcoala fundată de Caragiani, pe care l-am pomenit mai sus, şi sprijinită pe urmă de Pano Maruţi, Grec din Rusia, soţul unei Domniţe fanariote: el avu ca profesor pe vestitul Evghenie Bulgaris, care a găsit mai tîrziu un adăpost în Împărăţia ortodoxă a Ţarului. Petrecînd cîtva timp şi la Miskolcz, el era să moară la Veneţia în 1786, după una din acele călătorii în Europa pe care le întreprindeau ca o datorie cărturarii oraşului său de naştere (de pildă colegul său Hagi-Ciagani, scriitor şi el). El publicâ, de asemenea, în

---

[1] Ale noastre *Studii şi documente*, XII, passim. Vezi şi mai jos.

[2] Papahagi, loc. cit., p. 20, nota.

1770, la tipograful veneţian Antoniu Bortoli, în urma stăruinţelor aceluiaşi Kosmiski, o Πρωτοπειρία; ea cuprinde un preţios dicţionar grecesc vulgar, valah şi albanes; se întîlneşte în el şi o traducere a Vechiului Testament în albanesă. În 1774 apărea la Veneţia şi a doua ediţie din Εἰσαγωγή. I-am atribui lui mai curînd decît emulului său Daniil — ca unui predicator — acele omilii traduse sau imitate din greceşte, care s'au descoperit în anii din urmă [1].

Ni se vorbeşte de asemenea şi de alte manuscripte româneşti scrise în caractere greceşti ca acea Viaţă a Sfîntului Antonie, de diferite contracte şi sineturi, precum şi de registre de negustori romîni, datate din 1830-36 [2].

Se pare că în acest moment Moscopolea suferise acum acea invasiune devastatoare a Albanesilor în plină migraţiune către Sud, către Moreia, care a fost una din pricinile ruinei sale, dar de sigur nu singura. În acelaşi timp au fost ruinate centrele din Nicoliţa, Gramoste, Linotope, Biticuchi, Birina. Oraşele Molovişte, Gopeşi, Cruşova, Nevesca, Clisura scăpară singure de această soartă [3].

Acuma însă, condiţiunile prielnice pentru comerţul lăuntric al Turciei apusene dispăruseră. Războiul ruso-turc de la 1769-1774 a avut ca urmare o serie întreagă de turburări lăuntrice, de migraţiuni, de atacuri împotriva oraşelor cunoscute pentru bogăţia lor. Această stare de lucruri a ţinut până la războaiele Revoluţiei francese, care au adus pe Francesi în Dal-

---

1 Dachselt şi Weigand, în „Jahresbericht" al Institutului Romîn din Lipsca, I-IV.

2 Abeleanu, *Neamul aromănesc din Macedonia*, Bucureşti 1916, p. 55, nota 1.

3 Arginteanu, *o. c.*, pp. 234-5.

maţia şi Albania, războaie precedate, în ceia ce priveşte aceste ţeri, de întemeierea Statului lui Alì-Paşa, care cuprindea cu Epirul întreg numeroase teritorii macedonene şi greceşti şi toate Ţinuturile Tesaliei. Din nou comerţul se îndreptă puternic către oraşele din litoral şi în interior către Ianina, Capitala despotului. Moscopolea nu putea să mai vîndă Veneţiei sărăcite postavurile, lînurile, pieile sale; oraşul decăzu încet, casele sale fură părăsite şi căzură în ruine, partea cea mai înlesnită, cea mai deşteaptă, cea mai harnică din populaţie părăsi pentru totdeauna pămîntul patriei, de acum înnainte sterp, ca să se aşeze în acele centre ale Monarhiei austriece unde ai lor făceau parte de multă vreme din burghesia cea mai considerată.

S'ar fi putut aştepta o stabilire a acestor bogaţi Aromîni şi în Principatele dunărene, unde Rhigas, de loc din Veleştinul romănesc, a găsit cîtăva vreme un adăpost ca funcţionar la consulatul Franciei şi ca secretar al unui boier; dar în epoca zisă a Fanarioţilor nu era aici un teritoriu de siguranţă care să poată înlocui autonomia locală de care această populaţie se bucura acasă la dînsa. Se vede cum Domnii munteni, începînd de la 1784, acordau, fără îndoială după intervenţia călugărilor sau vre unui protector. stabilit la Bucureşti, o subvenţie anuală sfintei şi dumnezeieştii mănăstiri care se chiamă a Sfîntului Naum» lîngă cetatea Ohridei, clădită şi ridicată din temelie de bunul creştin şi marele Împărat Mihail Buris, închinată cucernicului Sfînt Naum, unde se odihnesc rămăşiţele Sfinţiei Sale, făcînd minuni [1].

[1] Fotografie în Biblioteca Academiei Romîne; am publicat acest document, după forma din 18 April 1792, în a noastră *Revistă istorică*, II: parafrasăm aici vechiul text.

Dar Aromînii, ca atari, nu apar în Principate. Persoane numite «Machidon», une ori simpli țerani[1], nu erau de loc din Macedonia, oricare ar fi fost, de alminteri, naționalitatea lor. Alexandru-cel-Mare înflăcăra pe acea vreme încă închipuirea populară. Se întîlneşte totuşi un Teodor din Cruşova, Tudorachi Cruşevan, la Iaşi, în 1816[2].

Se găsesc şi Moscopolitani în Principate către 1812-1813[3].

Locuitori din Negrita (un Crezuto, un Cota) sînt pomeniți în aceiaşi vreme, şi la Viena erau negustori veniți din Mețovo, din Şatista, cari iscăliau alături de profesorul Mihail Boiagi în lista acelora cari se abonau la cutare operă grecească[4]. În 1816 erau la Pesta, în societatea lui Niculae Roja, cei doi Grabovschi (din Gabrovo), alți Romîni născuți în Macedonia, ca Țica, Atanasie Cheptenaş, un Măciuca, un Mociu, un Muşicu, mai mulți Derra[5]. În aceiaşi epocă o tragedie a lui Sofocle e publicată cu cheltuiala Romînului Marcu Gheorghe Carța (Kartza)[6], un Gheorghe Mutu era librar la Pesta, un Naum, un Dona, la Miskolcz, frații Cucunghel la Seres[7].

---

[1] Ionașcu Machidon; ale noastre *Studii și documente*, VI, p. 129, no. 11; un Sulger Vasile Machedon în 1797; *ibid.*, VII, p. 345; un Ștefan Machidonean la Botoșani, în 1776; *ibid.*, p. 126, no. 23; o Elena „Machedon" la Năsăud, în Transilvania (1805), *ibid.*, VIII, p. 95, no. 40.

[2] *Ibid.*, VII, p. 145, no. 90. În 1824 „negustori din Macedonia și Epir" cumpărau vite și său la Craiova; *ibid.*, VIII, pp. 92-4.

[3] *Revista istorică*, IV, p. 111.

[4] *Ibid.*, 113: un Tanța, fiu, doi Postolaca, un Vildari, un Ciuf (Tzufi), un Furunța, un Cica, un Doiu.

[5] *Ibid.*, p. 113. Cf. „Analele Academiei Romîne", XXXIX, pp. 6, 24, nota 4, 30-1 (patroni de lucrări publicate la Veneția și aiurea: Puiu Puiovici, etc.).

[6] „Analele Academiei Romîne", XXXVIII, p, 389.

[7] *Ibid.*, p. 388 — V. și *Revista istorică* pe April 1919.

Viena şi Buda au fost mai ales de acum înnainte reşedinţa acestor negustori cari urmară legăturile cu Răsăritul aşa de bine cunoscut lor[1]. Dar această răspîndire a «eupatrizilor» din Moscopole se întinse mult mai departe. Fără a pomeni pe acei cari nu s'au mai întors din Filadelfia, în America, protopopul Ukuta, un Μοσχοπολίτης, care nu uita de loc obîrşia sa, s'a aşezat în această calitate la Posen, în «Prusia meridională», şi din acest oraş şi-a trimes manuscriptul, în 1797, la Viena, unde fraţii Marchides Puliu, Aromîni şi ei, din Şatista, lucrau ca editori de opere greceşti — între altele un Phrantzes, lucrat poate după manuscript —, pe care le trimeteau în Turcia propriu-zisă

Romîn din Pind.

[1] Încă din 1751, Dimitrie Misios din Cozena şi Georgiopulos din Şatista tipăriau un „thysiasteriu" de altar; vezi ale noastre *Studii şi Documente*, XII, p. 300, no. 14.

şi în Principatele dunărene, unde era un bogat public de cărturari [1]. Această operă, închinată de Ukuta „cinstei naţiunei sale", se chema: Νέα Παιδαγωγία şi cuprinde, precum o arată al doilea titlu, un „alfabet practic" (Ἀλφαβητάριον εὔκολον) „pentru Romîno-Valahi". Este o operă de gramatică, cuprinzînd rugăciuni obşteşti în dialectul Aromînilor [2].

Cartea părintelui Daniil, fiul lui Mihali Adami Hagi din Moscopole, publicată în 1802 la Constantinopol, după cît se pare [3], a avut o ediţie moscopolitană către 1770, precum o afirmă Leake, care reproduce „lexiconul în patru limbi" (grecească, slavonă, albanesă şi vlahă). Calitatea de „dascăl" a autorului ar fi un argument, căci el n'a fost dascălnl tinerilor săi cdnaţionali la Viena; de altfel, ca şi Cavalioti, e şi el hierokiryx şi predicator. Opera sa Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία a fost tipărită în 1802 prin îngrijirea Mitropolitului de Pelagonia, Nectarie, şi prefaţa in versuri recomandă „Albanesilor, Romînilor, Bulgarilor şi altor naţiuni" „să părăsească limba lor şi obiceiurile barbare", ca să primească pe ale Grecilor, învăţătorii lor în materie de civilisaţie.

Aceste idei nu mai dominau cugetarea Romînilor transplantaţi în Monarhia habsburgică tocmai în momentul cînd un puternic curent naţional înviora pe fraţii lor din Ungaria la începutul veacului al XIX-lea. De alminteri nu este probabil, precum am mai şi spus, ca Viena, de unde fraţii Pulio fuseseră siliţi a pleca încă din 1798, din causa relaţiunilor cu Rigas revoluţionarul, să fie locul de tipar al acestor scrieri.

---

1 V. şi *Revista istorică* pe April 1919.

2 Opera a fost reprodusă de Papahagi, loc. cit.

3 Cf. Wace şi Thompson, *The nomads of the Balkans*, Londra, 1914, p. 297.

În veacul al XVIII-lea, în sfîrşit, între profesorii «greci» ai şcolilor din Bucureşti şi Iaşi, a căror însemnătate a precedat cu mult timp aceia a stabilimentelor mai sărace din Constantinopol, din insulele Chalke, din Smirna, din Cydonia, etc., Romînii din Pind recunosc pe mai mulţi ca aparţinînd rasei lor: un Darvaris, autor al unei opere pedagogice, un Gobdelas, matematic, care a scris de asemenea în retragerea sa din Polonia după 1821 un studiu asupra lui Alexandru-cel-Mare în tradiţiunile asiatice, un Ştefan Kommitas, angajat în aceiaşi vreme pentru şcoala munteană a lui Ioan-Vodă Carageà. *Se poate spune că, originea cărturarilor, ca şi a marilor negustori greci, fiind din acele părţi unde elementul etnic grecesc e în minoritate, spiritul acestor Aromîni a dat elenismului nou educaţia ca şi prestigiul său intelectual, precum braţul altor Romîni era să-i dea forma modernă de Stat.*

Mişcarea de renovaţie care influenţâ, pe toţi Romînii, amintind, pentru a li inspira încredere în viitor, originea lor romană, este servită şi de noile produse literare ale Aromînilor din Viena. Roja încerca, încă din 1809, în a sa *Măestria ghiovăsirii cu litere latineşti,* operă apărută la Pesta, să dea o nouă haină, în relaţie cu tradiţiunea romană, dialectului său aromănesc. Opera sa este astăzi foarte rară. Tocmai în urmă d. Papahagi a dat, după ce reeditase pe Kavalioti şi Daniil, o nouă ediţie din gramatica lui Mihail G. Boiagi, profesor la şcoala grecească din Viena, apărută cu un text grecesc şi german la 1813 (Mihail G. Boiagi, *Gramatică romînă sau macedoromînă,* Bucureşti 1915). Această gramatică este foarte interesantă supt raportul filologic fără îndoială, dar elementul local în cugetarea autorului, precum şi în subiectele de care se ocupă dialogurile ce urmează

în aromăneşte, greceşte şi nemţeşte, lipseşte cu totul. Acel care scrie este un Romîn din Austria, născut poate în această ţară, unde trebuia să-şi sfîrşească zilele, la 1842. Legăturile sale cu Ţinutul Pindului sînt foarte slabe [1].

Nu trebuie să se uite,—am spus-o — ca soldaţi, Romînii din Pind cari, amestecîndu-se cu Albanesii, vecinii şi prietenii lor, întrară, împreună cu aceştia din urmă, în garda Domnilor dunăreni. Am dovedit că unul din căpitanii mişcării revoluţionare de la 1821, unul din cei mai călduroşi ajutători ai lui Alexandru Ipsilanti, şeful Eteriei înnoitoare, căpitanul Iordachi, era de loc din satele româneşti ale Olimpului (este cunoscut chiar supt numele de „Olimpiotul") [2]. Poetul Bolintineanu afirmă obîrşia românească a colaboratorilor lui Iordachi în revoltă, a căpitanului Farmachi. După dînsul [3], Cara-Gheorghe el însuşi, iniţiatorul eroic al revoluţiei sîrbeşti, ar fi fost de rasă aromânească. Ceia ce ar putea să arăte supranumele său de „Negru" (cf. numele Caracaceanilor pomenit şi mai sus) şi presenţa în această Serbie liberă a unor numeroşi Romîni din Pind, cari i-au dat personalităţi aşa de notabile ca aceia a generalului Zinzar, adică Ţînţar Marcovici, a răposatului Paciu, ministru de Finanţe supt regii Milan şi Alexandru, şi a d-lui Vladan Georgevici, fost preşedinte de Consiliu şi scriitor politic, istoric de asemenea foarte bine cunoscut.

Cu practica lor de armatoli, cu cutezanţa lor de

---

1 Am publicat chitanţele lui Boiagi în „Analele Academiei Romîne", secţia literară, XXIX.

2 Pentru Iordachi, „Analele", XXXVIII. O broşură de critică spune că Vistierul lui Carageà, Belu (Belles), era un cunoscut „Cuţovlah".

3 Coletti deveni şeful politic cel mai de samă al noii Elade.

cobani şi vechea lor tradiţie de guerilleros, era cu neputinţă ca Romînii din Pind să nu-şi iea locul în războiul, înnainte de toate creştin, liberator, şi grecesc numai în a doua linie şi mai tărziu, care a fost întreprins în 1821 contra apăsătorului şi păgînului. În ultimul timp, locuitorii, albanesi şi romîni, ai celor unsprezece sate din Suli purtaseră, supt şeful lor Giavela, lupte învierşunate împotriva lui Alì-Paşa, tiranul din Ianina, un nou Toma Preliub[1]. Urmaşii lui Vlachavas, lui Milioni şi lui Bucovala, lui Andruţo (1770), camarazii lui Caciandoni, duşmanul crudului Alì, Bociarii (Botzaris), Coleti, etc., aveau faţă de Imperiul otoman decăzut, şi cu atît mai pretenţios şi mai lacom, sentimentele pe care le avuseră odată faţă de Imperiul bizantin conrupt Vlahii lui Niculiţă. *Se poate afirma,* scria Edmond About la 1858, în a sa „Grèce contemporaine" [2], că *Armatolii din Tesalia sînt acei cari au fundat prin jertfa lor Grecia de astăzi.*

Noua literatură grecească datoreşte apoi acestor Romîni din Pind un poet aşa de important ca Valaoritis şi un învăţat de o aşa de variată erudiţie ca d. Spiridon Lambros, profesor la Universitatea din Atena.

---

1 Cf. Arginteanu, loc. cit., p. 238 şi urm., şi a noastră *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Bucureşti 1919.

2 Citat de Victor Lazăr, *Die Südrumänen*, p. 60, nota 1.

IX.

Renaşterea Romînilor balcanici prin Statul romîn.

Sentimentul de comunitate naţională românească trebuia să strămute în sfîrşit pe intelectualii Aromînilor în România unită şi liberă de la Dunăre. Se va încerca de la Bucureşti o înviere a Şcolii şi a Bisericii româneşti în acele Ţinuturi ale „Macedoniei”. O lungă şi costisitoare muncă, a cării durată a fost aproape de un veac fără să poată atinge toate resultatele care se nădăjduiau.

În afară de Mihail Kogălniceanu, istoricul şi mai tîrziu marele om politic, care, urmînd pe vechii cronicari, s'a ocupat, în a sa „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens”, apărută la Berlin la 1837, şi de Romînii de peste Dunăre, cei d'intîiu Romîni din Principate cari au manifestat interes pentru viaţa congenerilor lor în Balcani au fost aceia dintre exilaţii mişcării muntene din 1848 cari, în loc să-şi caute adăpost în Apus, unde începe marea trudă de propagandă pentru ideia naţională, trebuiră să petreacă vre-o cîtăva vreme în Turcia. Între alţii, poetul Dimitrie Bolintineanu, unul din cei mai mari printre romantici, a cărui familie, numită întîiu Cosmad

era însăşi de loc din Pind. Cartea lui asupra acestor fraţi uitaţi, pe cari merse să-i cerceteze din sat în sat, a fost o adevărată revelaţie pentru un public din nenorocire prea puţin pregătit s'o înţeleagă. Fără să aibă adevărată valoare de informaţie, ea dă o icoană justă şi simpatică a acestei mici lumi patriarhale. Ioan Eliad Rădulescu, unul din capii revoluţiei şi acel care a dat direcţiea sa literară Romăniei moderne, s'a ocupat şi el de acest fragment risipit al rasei. Intr'unul din articolele sale de un naţionalism entusiast, Cesar Boliac recunoaşte tot ceia ce leagă pe „Macedo-Romîni" — acest termin a fost întrebuinţat îndată ca să deosebească pe Aromîni — cu trunchiul principal al naţiei. Ioan Ionescu, preşedintele, supt republica din Bucureşti, al comisiunii agrare, a fost însărcinat să administreze moşiile Marelui-Vizir în Tesalia, unde găsi o mare parte din congenerii săi. Un Dimitrie Brătianu, un C. A. Rosetti, un Ioan Ghica, prinţ de Samos, un Constantin Negri, mai tîrziu agentul Principatelor la Poartă, un Dimitrie Ralet — acesta din Moldova — întîlniră în cursul pelerinagiilor lor Romîni balcanici, cari-i făcură să cunoască ce mare şi vie încă era întinderea romînismului în Balcani. Şi Nicolae Bălcescu, istoricul lui Mihai Viteazul[1], găseşte cuvinte energice ca să vorbească de Romînii cari, de la Dunăre pănă la Balcani, au o aşa, de mare parte în populaţia provinciei bulgăreşti — dar din cari partea care locuieşte lîngă malul drept al rîului vine fără îndoială de la încete infiltraţiuni muntene, în vremea cînd apăsarea Domnilor fanarioţi, al căror regim era mai greu decît al Paşilor înşişi, provoca emigrări necontenite.

Îndată după mişcarea din 1848, proiecte fură for-

[1] Cf. P. Panaitescu în *Revista istorică* pe 1919, n-l 3.

mate pentru a veni în ajutor acestor Romîni rămaşi fără sprijin în patria lor chiar. Consulul Franciei în Bucureşti, Poujade, soţul unei Ghica, rudă a celebrei Dora d'Istria, Domnul Moldovei Grigore Ghica se ocupară de ei. Bolintineanu presintâ un memoriu Vizirului Fuad, recomandîndu-i să dea acestei populaţii o Biserică naţională, şcoli în limba ei şi să-i restituie vechea sarcină de păzitori înnarmaţi ai văilor Macedoniei [1]. A fost şi o intervenţie diplomatică din partea lui C. Negri ca agent la Constantinopol, precum am spus, al Principatelor. Se indica încă de pe atunci o alianţă între inteligenţa aromănească şi îndrăzneala albanesă [2].

Din partea lor, aceşti Romîni, cari fuseseră în chip aşa de fericit „regăsiţi", arătară aceleaşi sentimente de bucurie şi mîndrie ca şi toate elementele nelibere ale naţiei în momentul cînd, mulţămită şi mărnimosului patronagiu al Franciei, sprijinului frăţesc al Italiei sarde, cele două ţeri româneşti dintre Carpaţi şi Dunăre, Moldova şi Muntenia, izbutiră să alcătuiască, supt Alexandru Ioan Cuza, o singură patrie. Un fost ofiţer muntean, Dimitrie Cozacovici, Macedonean de origine, aflîndu-se la Bucureşti, alcătui cel d'intăiu comitet pentru şcoala în limba naţională şi îndată, cînd oamenii de la 1848 au fost cu adevărat stăpînii ţerii, un fond de propagandă şcolară a fost introdus în budgetul Principatelor Unite. Cea d'intăiu şcoală fu deschisă de Dimitrie Atanasescu, la Tîrnova, lîngă Monastir, oraş unde se refugiase, creîndu-i importanţa, fugari din Moscopole. Călugărul Averchie din Abela luă asupra lui să aducă elevi din Balcani pentru şcoala preparatorie

[1] Bolintineanu, *Călătorii*, etc., pp. 76-7.
[2] *Ibid.*, pp. 78, 154.

care fusese stabilită tocmai atunci în Capitala României[1]. Se traduse acolo Scriptura în dialect, şi un filolog, Massimu, dădea cea d'intăiu gramatică.

Între cei d'intăiu învăţători romîni cari merseră să introducă în depărtata lor patrie acea limbă literară din Bucureşti, care, cu toată asămănarea patentă, cu toată unitatea absolută a fondului[2], cerea o iniţiare specială din partea acestor copii ai Pindului, cari nu auziseră, niciodată până atunci vorbindu-se, altfel decît prin povestirile negustorilor, de acea ţară de prosperitate şi lumină în care puteau să se facă înţeleşi în limba lor de-acasă, a fost unul care avea calităţi de iniţiativă, de organisare şi dibăcie cu totul extraordinare.

E Apostol Mărgărit.

Născut în 1832, el era încă un tînăr cînd începu o operă pe care nu era s'o părăsească decît la capătul sforţărilor sale şi înnaintea unor intrigi josnice, pe care le încurajaseră rătăcirile zilelor sale de bătrîneţă. Cunoscînd perfect mediul turcesc, în care ştia să-şi cîştige şi să-şi întreţie relaţii preţioase, era, în acelaşi timp, în raport cu propaganda catolică, care, în vremea Imperiului al doilea, urmăria şi un mare scop politic în acest Orient supus Sultanului: Jean Piétry, redactorul foii *Courrier d'Orient,* misionarul Faveyral, unul dintre cei mai buni prieteni ai Romînilor din Balcani, au fost printre preţuitorii şi prietenii lui. Prin broşurile lui francese («Réfutation d'une bro-

[1] Cf, Arginteanu, *o. c.*, p. 280 şi urm.; Cordescu, *Şcoalele din Macedonia*, Bucureşti 1906.

[2] Cf. Lenormant, *Les pâtres valaques de la Grèce*, în „Revue orientale et américaine" din 1864. Cf. Heuzet, *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*.

chure grecque par un Valaque épirote», 1878; «Études historiques sur les Valaques du Pinde: les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire turc», 1886; «La politique grecque en Turquie», 1890), el a făcut mai mult decît tot ce predecesorii săi putuseră face până atunci şi decît ce trebuiau să facă urmaşii săi pentru o nouă propagandă națională.

În aceste opuscule, la care colaborase şi bunul părinte Faveyral, Apostol Mărgărit găsia că Ianina avea între negustorii săi cei mai bogați Romîni autentici, precum: Ceanaca, Gioanopulo (din Metovo), familiile Paraschi (din Siracu), Mechini, Bigiu, Crustalii şi alţii (din Siracu sau din Calarites). El constată că, dacă 33 de sate s'au grecisat în parte, 11 alte sate, şi din cele mai însemnate, Laişta, Dobrinova, Leşeniţa, Palichori, Cerneşi, Macrini, Grebeniţi, Floru sau Flamborari, Băiasa (Vuvusa), Şesu şi Paleoseli, avînd către 1880 o populaţie de mai mult ca 15.000 de locuitori, şi-au păstrat limba. Romînii din Meţovo, cari nu împart oraşul lor cu niciun alt neam, se ridică la numărul de 8.000, faţă de 3.000 de locuitori din Siracu, de 1.500 la Calarites; populaţia din Samarina era socotită la mai mult de 16.000 de oameni [1].

În 1877 direcţiunea învăţămîntului romănesc a fost încredinţată acestui propagandist energic. S'au văzut îndată efectele. Înnainte de 1878 nu erau decît 11 şcoli elementare în Macedonia, şi încă prigonirile episcopilor greci făcură ca unele dintr'însele, avînd un caracter privat, să fie închise după războiul în care Romănia trebuise să între alături de Rusia ca să iasă biruitoare [2]. Acest învăţămînt prosperă răpede,

[1] *Les Grecs, les Valaques, les Albanais,* etc., pp. 73-5.

[2] Cf. Mărgărit, în *Convorbiri literare,* anul 1874; T. Burada, *Cercetări despre şcoalele romăneşti din Turcia*; Emile Picot, *Les Roumains de Macédoine,* Paris 1875.

de şi trebui să se părăsească îndată Tesalia, cedată Greciei. Pănă în 1840 douăzeci şi patru de şcoli au fost deschise, şapte pentru fete, şi a fost şi un gimnasiu la Monastir, clase secundare la Cruşova, o *şcoală* mixtă la Constantinopol.

Noi intrigi greceşti aduseră noi *piedeci* la 1882. Cinci ani mai tărziu, Poarta admitea că Romînii au dreptul să „asculte” slujba „dumnezeiască în limba lor[1], drept de care s'au şi folosit îndată în cursul unui conflict cu episcopii greci. În 1892 erau, în 63 de şcoli, 3.382 elevi, și cinci ani după aceia numărul şcolilor ajunsese la 90, acel al bisericilor la 25.

Femeie din Pind.

[1] *Episcopatul Romînilor macedoneni* (extras din ziarul „Voința Națională“), București 1897, p. 15 și urm.

Două gimnasii funcţionau la Monastir şi Ianina de la 1880 şi de la 1886, o şcoală de comerţ la Salonic din 1899. Recunoaşterea naţionalităţii româneşti printr'o iradeă a Sultanului la 23 Maiu 1895 n'avu însă niciun resultat. Episcopii greci din Monastir, Katerina, Grebena, Drama, Kozani, cari se temeau să nu-şi piardă credincioşii, organisară bande de tîlhari, cari pedepsiră crud pe Romîni pentru că voiseră să-şi păstreze naţionalitatea prin mijlocul Bisericii şi Şcolii. Această operă de măcel a durat timp de doi ani, şi patronii săi reuşiră să aducă înnapoi la iesle cîteva mii de renegaţi interesaţi sau de biete suflete speriate.

Episcopatul, cerut încă din 1880, nu fusese acordat decît în 1894. De oare ce Patriarhatul grec zăbovise, cu o încăpăţînare mută, demonstraţii avură loc împotriva preoţilor de neam străin. Însă alesul, Antim, Mitropolit de Ohrida, dar residînd în mijlocul Romînilor la Cruşova, n'a avut curajul care trebuia ca să se menţină; şi el abdică şi dispăru.

Propaganda lui Mărgărit a fost atinsă de moarte prin aceasta. Politica sa avea laturea ei slabă. Represintînd o minoritate din care, lucru şi mai greu, partea cea mai vioaie emigrase aşa de uşor şi în aşa de mare număr, ea nu se sprijinia, combătînd necontenit pe Greci, pe alte elemente creştine ale ţerii, căci adesiunile la Exarhatul bulgar creat de Ruşi la 1870 erau rare în afară de Meglenia. De la căderea lui Cuza-Vodă şi mai ales de la dispariţia influenţei francese în Orient, sprijinul Franciei lipsia. La Bucureşti nu se găsia o basă solidă, căci ţara era în prada luptelor de partid, şi conservatorii voiau să scape de Apostol Mărgărit, considerat ca înfeudat liberalilor. Şi, în sfîrşit, comunităţile care se făgăduiseră pentru a apăra la faţa locului aceste interese religioase şi şcolare ale fiecărui grup de populaţie nu reuşiră

decît foarte rar. Din aceasta resultâ un mare discredit pentru chestiunea ea însăşi.

După căderea lui Mărgărit se căută să se formeze, ca la Greci şi la Bulgari, eforii pentru Biserică şi Şcoală. Se poate zice că în general ele n'au corespuns, cum arătam şi mai sus, la ceia ce se aştepta de la dînsele. Negustorii, proprietarii de turme nu ajunseseră la nivelul trebuitor în ceia ce priveşte obiceiul de a proceda solidar, în grup. Cît despre intelectuali, pregătiţi după metodele din Bucureşti, ei se grăbiau să meargă acolo ca să-şi facă o carieră. La Bucureşti apărură revistele şi gazetele, de la *Frăţilia întru Dreptate*, din 1880, la *Graiu Bun*, care apărea puţin înnaintea războiului, în acest dialect căruia în sfîrşit i se recunoştea dreptul de a trăi şi însemnătatea pentru o adevărată propagandă rodnică.

Dar, din fericire, poporul oferia prin el însuşi o neînvinsă împotrivire tentativei nouă de a-l desnaţionalisa. Căsătoriile mixte sînt rare, satele, cuprinzînd, după obiceiul romănesc, rude mai mult sau mai puţin depărtate, represintă încă cetăţui închise străinilor. Visitatorii, ca acei doi erudiţi englesi, Wace şi Thompson, cari vorbesc şi scriu cu atîta stăpînire dialectul, străbătînd astăzi ţara în părţile de la Samarina, Pleşa, Grebena, Meţovo sau la Farşerioţii din Acarnania (şase sate) către izvoarele Aspropotamului, unde trăiesc încă, cu o viaţă energică, localităţile Siracu şi Călarlii-Kalarites, lîngă districtul Malacasilor, către Olimp, (la Vlaho-Livadi) sau, în sfîrşit, în regiunile Veriei, Vlaho-Clisurei şi a satelor Şişani, Nevesca, Belcamen, Pisuderi, Gramoste, Gorcea (Coriţa), lîngă vechea Moscopole şi Sipisca, acei cari studiază marea grupă macedoneană la Ohrida, Gopeşi, Cruşova, Molovişte, Nijople, Tîrnova, Magarova, Monastir, Struga şi Beala,

regiunea albanesă (grupul de la Lunca şi Gabrovo, acel de lîngă rîul Aus şi acel din Berat), fortăreaţa megleniană pe Vardar (Ghevgheli, Liumniţa, Nînta) şi Aromînii din gura Giumaii, regăsesc vechile nume geografice, vechile datini de migraţiune, vechile serbători şi vechile obiceiuri, vechile cîntece şi vechile povestiri; toată lumea are o frăgezime pe care vijeliile ce s'au abătut asupra păcii sale zîmbitoare n'au putut s'o veştejească definitiv.

Astăzi Romînii din Pind formează, deci, oaze, une ori foarte largi, în mijlocul unei populaţii de altă limbă, dacă nu şi de altă obîrşie. Alături de Moscopolitani, a căror importanţă economică a dispărut, sînt Grămostenii lîngă muntele Gramos, Romînii din Pind, propriu-zişi, purtînd sarica de lînă a adevăraţilor ciobani, locuitorii din Cruşova şi din Gopeşi, lîngă Monastir-Bitolia — meşteri şi negustori —, Farşerioţii sau Farşilioţii, în Albania, cei mai îndrăzneţi dintre nomazi, Romînii din Musachia sau Muzăchiari, zişi şi Arnăucheni, din cea mai frumoasă rasă, Moţanii, al căror nume aminteşte pe al Moţilor din Munţii Apuseni ai Ardealului, «Valahii albanesi», Tărăpanii de către Bulgaria, Sercacianii sau Caracacianii, vorbind greceşte, Romînii din spre Seres, Romînii turciţi de la Caragiova, Copăciarii, cari vorbesc greceşte[1]. Teritoriul lor se întinde asupra sangeacului de Berat, asupra împrejurimilor de la Scutari, asupra districtului Ianinei, asupra provinciei Argyrokastron, asupra regiunii de Apus de la Monastir, pănă la lacul Ohrida, pe malul rîului Skumbi, pe povîrnişul de la Vlahoclisura, pe o parte din vilaietele de Cosovo şi Salonic, afară de Meglenienii de lîngă Vardar, în păr-

[6] Cf., de asemenea, N. Popilian, *Romînii din Peninsula balcanică*, Bucureşti 1885.

ţile de la Ghevgheli, de la Caraferia, Katerina, şi de Tesalienii din spre Volo şi aiurea în această Tesalie[1]. Oraşele lor de căpetenie sînt: Cruşova, Prilep, Gopeşi, Molovişte, Tîrnova, Magarova, Nijople, Ohrida, Resna, cele două Biala, Moscopole, Florina, Nevesca, Vlahoclisura, Blaţa, Veria, Veles, Niagusta, apoi în Pind, Meţovo sau Aminciu, Vlaho-Livadia, Samarina, Abela, Perivola, Băiasa, Kalarites.

Cît priveşte distribuţia acestor Romîni, cari n'au părăsit patria lor, ei locuiesc, în ceia ce priveşte oraşele, la Veria (astăzi 5.000 de Romîni), la Meţovo (astăzi 8.000 de Romîni) la Coriţa, la Seres, la Cruşova, la Monastir, la Ohrida (2.400), la Castoria (1.300), la Elbasan (astăzi 1.000 de Romîni), la Berat (astăzi 4.000 de Romîni), la Tirana (astăzi 2.000), la Cavaia, la Avlona (astăzi 2.500), la Durazzo (astăzi 2.400 de Romîni), la Argyrokastron (astăzi 4.000 de Romîni), la Prevesa (astăzi 4.500 de Romîni), la Perlepe (Prilep), la Scuria (astăzi 5.500 de Romîni), la Uschiub-Scoplie, la Prizren, la Priştina (în aceste trei centre la un loc sînt cam 9.000 de Romîni[2]). Actualmente celelalte principale centre sînt: Baraclî-Giumaia (5.000 de Romîni), Nevrocop, Niagusta (3.000 de Romîni), Nînta (5.500 de Romîni musulmani), Cupa (1.100 de Romîni), Oşani (2.100), Tîrnova, Magarova (6.000), Nijople (4.000), Molovişte (4.900), Gopeşi (4.700), Corcea (4.500), Voscopole (4.000), Negovan (2.000), Belcamen (3.500), Pisuderi (3.500), Neveasta (7.000), Vlahoclisura (8.000), Şiatista (Şatista, 18.000), Vlaholivada (8.000), Grebena, Samarina (80.00), Simixi (2.000), Abela (5.000), Perivole (6.800), Turia

[1] Victor Lazăr, *Die Südrumänen*, p. 7 şi urm.; Abeleanu, *Turcia europeană, geografie fisică şi politică*, 1905.

[2] Cifrele după Abeleanu, *l. c.* — Cifre mult superioare în C. Noe, *Les Roumains Koutzo-Valaques*, Bucureşti 1913.

(4.000), Milia-Amer (1.000), — patria acelui spirit universal care a fost, către 1800, Daniil Philippide, — Cavaia (5.500), Breaza (1.500), Furca (1.800), Palioseli (2.500), Pazi (3.000), Ferica (3.000),—familia Ferechide (Pherekyde) e, ni se spune, de acolo, — Băiasa, etc.

Aportul vitalităţii aromăneşti este foarte important şi în viaţa modernă a Romînilor de la Dunăre. Între membrii cei mai vechi ai Academiei Romîne se găseşte traducătorul lui Homer, d. I. Caragiani, autor al unui studiu amănunţit asupra congenerilor săi de la Pind. Una din rudele sale, d. Pericle Papahagi, a publicat sau editat o întreagă bibliotecă a Romînilor din Pind, ocupîndu-se mai mulţi ani de folklorul fraţilor săi, de literatura lor în veacul al XVIII-lea, de limba lor. Între poeţii romîni, tradiţia lui Bolintineanu a fost continuată de imitatorul acestuia, Haralamb Grandea; d. G. Murnu, profesor de arheologie la Universitatea din Bucureşti, care a dat cea mai bună traducere în versuri a Iliadei şi a studiat trecutul alor săi în evul mediu, este şi autor de poesii originale. Dd. Petru Vulcan, Nuşi Tuliu, fraţii Papazisu şi, în nuvelă, d. Marcu Beza, au îmbogăţit literatura românească din ultimii ani fără să neglijeze în activitatea lor literară dialectul de acasă. D. N. Baţaria (Batzaria), care, mulţămită relaţiunilor sale cu Tinerii Turci în timpul agitaţiilor lor în Macedonia, ajunse să fie ministru al noului regim şi a represintat Turcia la conferinţa din Londra, începu publicînd, supt pseudonimul de N. Macedoneanul, schiţe din viaţa locală, care oferă un interes real. Avem şi de la d. Constantin Noe, unul din redactorii actuali ai presei româneşti în Basarabia, contribuţiuni la cunoaşterea Macedo-Romînilor, şi forţe nouă se pregătesc în Universităţile româneşti pentru

studii de istorie şi filologie. În satele Pindului izvoarele poesiei populare n'au secat până în zilele noastre.

* * *

Pacea din Bucureşti (1913), cu garanţiile sale pentru desvoltarea culturală şi religioasă a Romînilor, n'a adus totuşi un leac la o stare de lucruri deplorabilă pentru Romînii balcanici, rămaşi la vetrele lor în prada prigonirilor celor mai înverşunate. «N'avem tată, sîntem pierduţi», astfel se plîngeau Aromînii părăsiţi la vederea fraţilor lor mai fericiţi din România.

Dar greşeala de căpetenie nu este a inspectorilor şi directorilor, a consulilor şi agenţilor romîni; ea este mai depărtată. În clipa în care bogăţia, inteligenţa «Vlahilor» emigrau din Moscopole la Pesta şi la Viena, în toată Europa şi în America, soarta însăşi a acestor din urmă era pecetluită. Aceşti negustori, aceşti dascăli trebuiau să fie desnaţionalisaţi în mediul occidental unde erau răzleţiţi; şi, din partea lor, simplii ciobani rămaşi acasă, umilii meşteri, prăvăliaşii săraci nu puteau să progreseze fără o clasă diriguitoare formată şi rămasă în ţară. Dar acei cari totuşi ajungeau cărturari sau muncitori în fabrici au întreprins o nouă şi ultimă migraţiune: cei d'intâiu trecură în România, ceilalţi până în America.

Nu trebuie să se caute aiurea decît în această perpetuă scisiune între elementele superioare şi poporul de jos explicaţia decăderii — pe care noi o credem trecătoare — care a atins unul din popoarele cele mai vechi şi mai bine înzestrate din bătrîna Europă. După ultima împărţire a Imperiului otoman nu e decît o singură ţară unde să se poată încerca o operă de mai mare solidaritate naţională, şi prin întoarcerea emigraţilor: într'un viitor Stat albano-romîn.

Sfîrşim deci indicînd acelor cari vor avea hotărîrea asupra problemelor Balcanilor această soluţiune, pe care două naţii o doresc de o potrivă şi care n'ar putea să aducă pagubă vre unui drept etnic sau istoric, precum s'a văzut în aceste pagini chiar, al vecinilor.

TABLA DE MATERII

Pag.

HARTA MACEDONIEI

Harta Macedoniei, de Abeleanu, cuprinzînd localitățile locuite de Romîni.

Prețul: 4 lei